ڕێزمانی کوردی

(بەشەکانی ئاخاوتن)

نەریمان عەبدوڵڵا خۆشناو

چاپی یەکەم 2009

* ناوی کتێب: ڕێزمانی کوردی / بەشەکانی ئاخاوتن

* نووسینی: نەریمان خۆشناو

* تایپێست و نەخشەسازی: کۆچەر ئەنوەر

* چاپ: یەکەم

* چاپخانە: چاپخانەی منارە/ هەولێر

* تیراژ: ٣٠٠٠ دانە

* نرخ : ٤٠٠٠

لە بەرێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان ژمارەی سپاردنی(٦)ی ساڵی ٢٠٠٩ی پێدراوە.

ناوەڕۆك

بابەت	لاپەڕە
پێشەکی	٥
ڕێزمان	٧
ئاستەکانی زمان	٧
بەشەکانی ئاخاوتن	٩
بەشە ئاخاوتنی ناو	١١
بەشە ئاخاوتنی جێناو	٢٥
بەشە ئاخاوتنی ئاوەڵناو	٣٩
بەشە ئاخاوتنی کار	٥٠
بەشە ئاخاوتنی ئاوەڵکار	٧٩
بەشە ئاخاوتنی پێشبەند	٨٩
بەشە ئاخاوتنی ژمارە	٩٧
بەشە ئاخاوتنی ئامرازی سەرسوڕمان و بانگکردن	١٠٣
بەشە ئاخاوتنی پارتیکڵ	١٠٥
بەشە ئاخاوتنی ئامرازی پەیوەندی	١٠٦
سەرچاوەکان	١٠٨

پێشەکی

ڕێزمان ئاستێکە لە ئاستەکانی زمان کە بەهۆیەوە هەردوو لایەنی مۆرفۆلۆژی و سینتاکس دەگرێتەخۆ، ئەم ئاستە تا هەنووکە شتێکی زۆری لەسەر نەنوسراوە بەتایبەتی بەشەکانی ئاخاوتن، بەجۆرێك ئەوەی نووسراشە پڕە لەهەڵەو کەموکوڕی زانستی، تەنیا چەند دانەیەکی کەمیان نەبێت کە بە پەنجەی دەست دەژمێردرێن بەتایبەتی بەرهەم و شاکارە بەناوبانگەکانی باوکی زمانەوانانی کورد (د. ئەورەحمانی حاجی مارف)،کە زۆر دڵسۆزانە خزمەتی زمان و زمانەوانی کوردی کردووە، هەر بۆیەشە ئێمە لەم کتێبەدا سوودێکی زۆرمان لەبەرهەمەکانی بینیوە، بەو واتایەی کردوومانەتە بناغەیەك بۆ نووسین و دانانی ئەم کتێبە.

ئەم کتێبە هەر (دە) بەشەکانی ئاخاوتن دەگرێتە خۆ، کە ئەوانیش بریتین لە (ناو،جێناو،ئاوەڵناو،کار،ئاوەڵکار،ژمارە،پارتیکڵ،پێشبەند،ئامرازی پەیوەندی، ئامرازی سەرسوڕمان و بانگکردن).

ئەوەی جێگەی باسکردنە هەردوو بەشە ئاخاوتنی (ژمارە) و (پارتیکڵ) تا هەنووکە زۆرێك لە زمانەوانان بە بەشە ئاخاوتنی سەربەخۆ سەیری ناکەن، بەڵام لێکۆلینەوەکەی ئێمە لە سەر بنەمای زانستیی و واقیعی زمانی کوردی سەیری بەشەئاخاوتنەکانی کردووە، هەربۆیەشە وەکو دوو بەشە ئاخاوتنی سەربەخۆ سەیری (ژمارە) و (پارتیکڵ)ی کردووە.

نەریما خۆشناو

هەولێر ٢٠٠٩/١/١

ڕێزمان

ئاستێکە لە ئاستەکانی زمان، کە لە هەردوو لایەنی وشەسازی و ڕستەسازی دەکۆڵێتەوە. لە ڕێزماندا باس لەو یاسایانە دەکرێ، کە دەنگ و واتا بە یەك دەگەیەنێت.

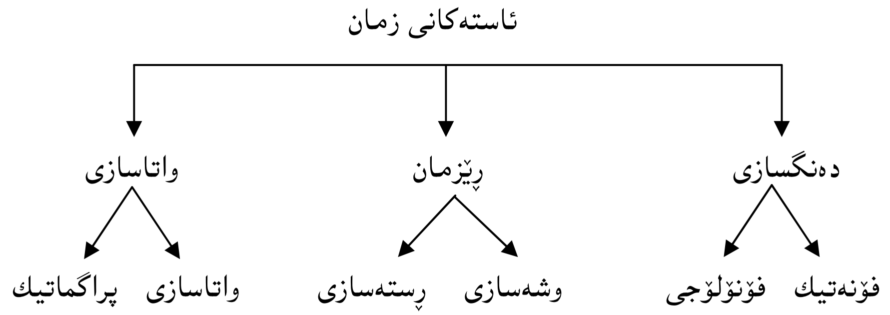

دەنگسازی: ئەو زانستەیە کە لە هــەردوو لایەنی فۆنەتیك و فۆنۆلۆجــی دەکۆڵێتەوە.

فۆنەتیك: لقێکە لە زانستی دەنگ، کە لە پەیدابوونی دەنگ و ژمارەی دەنگەکان لە هەر زمانێکدا دەکۆڵێتەوە. هەروەها ئاماژە بەو کەرەساتە دەکات کە بەشداری دەکات لە دروستکردنی دەنگ، بەتایبەتی (دەم، لووت، مەلاشوو، ...)، کەواتە بەکورتی فۆنەتیك لایەنی تیۆری دەنگ دەگرێتەخۆ.

فۆنۆلۆجی: لقێکە لە زانستی دەنگ تیایدا ئاماژە بە یاساکانی دەنگ دەکات، وەکو: (یاساکانی پەیدابوونی دەنگ، تێچوونی دەنگ، جێگۆڕکێی دەنگ،... هتد). بەو واتایەی فۆنۆلۆژی لایەنی پراکتیکی دەنگ دەگرێتەخۆ.

ڕێزمان: ئاستێکە لە ئاستەکانی زمان، کە لە هەردوو لایەنی وشەسازی (مۆرفۆلۆجی) و ڕستەسازی (سینتاکس) دەکۆڵێتەوە.

وشەسازی: (مۆرفۆلۆجی): زانستێکە لە وشە یاخود مۆرفیم دەکۆڵێتەوە. لەم وشەسازییەدا ئاماژە بۆ بەشەکانی ئاخاوتن (ناو، جێناو، ئاوەڵناو، ئاوەڵکار، کار... هتد) دەکرێت.

ڕستەسازی: (سینتاکس): ئەو زانستەیە کە لە ڕستە دەکۆڵێتەوە، واتە باسی ڕستە لە ڕووی پێکهاتنەوە (سادە، لێکدراو، تێکەڵ)، هەروەها ڕستە لە ڕووی ناوەڕۆکەوە (هەواڵگەیاندن، پرسیارکردن، سەرسوڕمان، فەرماندان)دەکات. جگە لەوەش ئاماژە بۆ کەرەسە سەرەکییەکان و لاوەکییەکانی ڕستە دەکات (بکەر و جۆرەکانی، بەرکارو جۆرەکانی، نیهاد، گوزارە،...هتد.)

واتاسازی: ئاستێکە لە ئاستەکانی زمان، کە لە هەردوو لایەنی واتاسازی و پراگماتیك دەکۆڵێتەوە.

واتاسازی: ئەو زانستەیە کە لە واتای وشەکان و ڕستەکانی زمان دەکۆڵێتەوە، واتە باسی پێوەندییە واتایی یەکان (هاوواتا، دژەواتا، فرەواتا، هاوبێژی، لێڵی...) دەکات، هەروەها باسی گریمانەکانی واتا (گریمانەی هێمایی، گریمانەی سێگۆشەی واتایی، گریمانەی ناو لێنان...هتد) دەکات.

پراگماتیك: لقێکە لە زانستی واتاسازی کە واتاکەی لە سەرووی لایەنی واتاسازییە، کە ئاماژە بەو کەرەسانە دەکات پێشووتر لە ئەدەبدا باسیان لێوەکراوە بە تایبەتی لایەنەکانی ڕەوانبێژی.

بەشەکانی ئاخاوتن

سەرەتای پەیدابوونی بەشەکانی ئاخاوتن دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی ئەفلاتوون واتە ئەفلاتوون، یەکەم کەس بوو بەشەکانی ئاخاوتنی دۆزییەوە کە ئەوکات پێیان دەوت (بەشەکانی وشە)، دواتر زمانەوانی دی لێکۆڵینەوەی زیاتریان لە بەشەکانی ئاخاوتن کرد و چەندین لق و پۆپیان دۆزییەوە.

لە سەردەمی ئەمڕۆکەشماندا بەشەکانی ئاخاوتن لەقوتابخانە زمانەوانییەکانی (ڕوسی، ئینگلیزی، ئەمەریکی، جنێڤ، پراگ،...هتد) لێی دەکۆڵدرێتەوە هەر بۆیەشە جیاوازی لەژمارەی بەشە ئاخاوتن لەقوتابخانە زمانەوانییەکانی ئینگلیزی و ئەمەریکی لەگەڵ ڕووسی دەکرێت، چونکە لەهەردوو قوتابخانە زمانەوانییەکانی ئەمەریکی و ئینگلیزی (هەشت) بەشە ئاخاوتنە، بەڵام لەقوتابخانەی زمانەوانی ڕووسی (مۆسکۆ) (دە) بەشە ئاخاوتنە، واتە جیاوازییەکە لەهەردوو بەشە ئاخاوتنی (ژمارەو پارتیکل) دایە، چونکە (ژمارەو پارتیکل) لەقوتابخانەی ڕووسی وەك دوو بەشە ئاخاوتنی سەربەخۆ سەیر دەکرێن، بەڵام لەقوتابخانەکانی ئەمەریکی و ئینگلیزی وەك بەشە ئاخاوتنی سەربەخۆ سەیر ناکرێن.

قوتابخانەی زمانەوانی ڕووسی (کلاسیك):

١. ناو
٢. جێناو
٣. ئاوەڵناو
٤. کار
٥. ئاوەڵکار
٦. ژمارە
٧. پاڕتیکڵ
٨. ئامرازی پەیوەندی
٩. ئامرازی سەرسوڕمان و بانگهێشت
١٠. پریپۆزیشن (پێشبەند)

قوتابخانەی زمانەوانی ئەمەریکی و ئینگلیزی (نوێگەری):

١. ناو
٢. جێناو
٣. ئاوەڵناو
٤. کار
٥. ئاوەڵکار
٦. ئامرازی پەیوەندی
٧. پریپۆزیشن (پێشبەند)
٨. ئامرازی سەرسوڕمان و بانگهێشت

بەشە ئاخاوتنەکان (ناو، جێناو، ئاوەڵناو، کار، ئاوەڵکار، ژمارە) بە وشەی تەواو ناودەبرێن، کەچی بەشە ئاخاوتنەکانی (پریپۆزیشن (پێشبەند)، ئامرازی پەیوەندی، پارتێکڵ، ئامرازی سەرسوڕمان و بانگهێشت) بە وشەی ناتەواو ناودەبرێن.

وشەی تەواو: بەو وشانە دەوترێ کە بە تەنیا بەکاردێن و بە تەنیاش واتا دەبەخشن.

وشەی ناتەواو: بە تەنیا بەکارنایەن، بەڵکو پێویستی بە کەرەسەی دی هەیە بۆ ئەوەی واتا ببەخشن.

بەشە ئاخاوتنی نـــــاو

١ـ ناو لە ڕووی ژمارەوە:

١. ناوی تاك
٢. ناوی کۆ

٢ـ ناو لە ڕووی ناسینەوە:

١. ناوی ناسراو
٢. ناوی نەناسراو

٣ـ ناو لە ڕووی هەبوونەوە:

١. ناوی مادی
٢. ناوی مەعنەوی

٤ـ ناو لە ڕووی ناوەڕۆکەوە:

١. ناوی تایبەتی
٢. ناوی گشتی
٣. ناوی کۆمەڵ

٥ـ ناو لە ڕووی پێکهاتنەوە:

١. ناوی سادە
٢. ناوی داڕژاو
٣. ناوی لێکدراو

٦ـ ناو لە ڕووی ڕەگەزەوە:

١. ناوی نێر
٢. ناوی مێ
٣. ناوی بێلایەن
٤. ناوی دوو لایەن

ناو: ئەو ناوانە دەگرێتەوە کە بەسەر گیاندارێك یان بێگیانێك یان بیرێك یان ڕووداوێك دەنرێت یان دادەبڕێ، وە دیاری دەكات.

پۆلێن کردنەکانی ناو[1]

١ ـ ناو لە ڕووی ژمارەوە

لە ڕێزمانی کوردیدا ناو لە ڕووی ژمارەوە بەسەر تاك و کۆ دابەش دەکرێ، بەم شێوەیە:ـ

أـ ناوی تاك: بەو ناوانە دەوترێ کە بۆ تاکە کەسێك یان بۆ تاکە شتێك بەکاردێت.

ب ـ ناوی کۆ: بەو ناوانە دەوترێ کە بۆ کۆمەڵە کەسێك یاخود کۆمەڵە شتێك بەکاردێن، کە لەدوو شت یان دوو کەس زیاتربێ لە زمانی کوردیدا بە هۆی نیشانەی تایبەتییەوە ناوێك لە تاکەوە دەگۆڕدرێ بۆ کۆ، بەم شێوەیەی خوارەوە:

١. بەهۆی نیشانەی سەرەکی (ان)، کە لە زمانی کوردیدا نیشانی سەرەکی کۆیە دەچێتە سەر بەشی دواوەی ناو لە کاتی وەرگرتنی نیشانەی کۆدا ئەگەر ناوەکە بە پیتی نەبزوێن کۆتایی هاتبوو، ئەوا هیچ گۆڕانکاری بەسەردا نایەت، بەڵکو وەك خۆی دەنووسرێ، وەکو:ـ

کوڕ+ ان .... کوڕان

کچ + ان .... کچان

پیاو+ ان .... پیاوان

ژن + ان .... ژنان

---

[1] – بۆ ئەم بەشە ئاخاوتنە بگەڕێوە بۆ: ئەورەحمانی حاجی مارف (د)، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم (مۆرفۆلۆژی)، بەشی یەکەم (ناو)، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق، بەغدا، ١٩٧٩.

بەڵام ئەگەر ناوەکە کۆتایی بە پیتی بزوێن هاتبوو، ئەوا گۆڕانکاری بەسەردادێ واتە لە هەندێ حاڵەتدا پیتی (ی) نەبزوێن دێتە نێوان ناوەکە و نیشانە کۆیەکەوە، لە هەندێ حاڵەتی تردا (ە) تێ دەچێت، هەروەکو ئەم نموونانەی خوارەوە:

مامۆستا + ان .... مامۆستایان

قوتابخانە + ان .... قوتابخانان

چەقۆ+ ان .... چەقۆیان

٢. بەهۆی نیشانەی ناسەرەکی نیشانەکانی (هات، جات وات، گەل، ەها، ات) وەکو نیشانەی ناسەرەکی دەچنە سەر ناو و لە تاکەوە دەیگۆڕن بۆ کۆ. هەر بۆیەش پێی دەوترێ نیشانەی ناسەرەکی، چونکە ئەم نیشانانە دەچنە سەر چەند ناوێکی دیاریکراو لە زماندا، هەروەکو ئەم نموونانەی خوارەوە:

دێ + هات .... دێهات

سەوزە + وات .... سەوزەوات

میوە + جات .... میوەجات

مێ + گەل .... مێگەل

کوڕ + گەل .... کوڕگەل

جار + ەها .... جارەها

ساڵ + ەها .... ساڵەها

باخ + ات .... باخات

٢ـ ناو لە ڕووی ناسینەوە

لە زمانی کوردیدا ناو لە ڕووی ناسینەوە بەسەر ناوی ناسراو و ناوی نەناسراو دابەش دەکرێت:

أ ـ **ناوی ناسراو:** لە زمانی کوردیدا بە چەندین شێوە ناو دەبێتە ناسراو:

بەهۆی نیشانەی (ە کە) وە هەندێ جار بە نیشانەی (ە) ناو دەبێتە ناسراو. ئەم نیشانەیە دەچێتە سەر بەشی دواوەی ناو و لە نەناسراوەوە دەیکات بە ناسراو، وەکو:ـ

کوڕ + ەکە .... کوڕەکە

چرا + ەکە .... چراکە (بە تێچوونی بزوێن)

چرا + ەکە .... چرایەکە (پەیدابوونی نەبزوێن)

برا + ەکە .... براکە — برایەکە

ژمارەی پیت لە زمانی کوردیدا (٣٧) پیتە، کە بەسەر بزوێن و نەبزوێن دابەش دەکرێن:

١. پیتی بزوێن (٨) پیتن (و، وو، ۆ، ی، ێ، ە، أ، i بزرۆکە)

٢. پیتی نەبزوێن (٢٩) پیتن (د، ز، ژ، ر، ڕ، س، ش، ل، ڵ، و، ی، م، ن، ه، ك، گ، ف، ق، ڤـ، ب، پ، ت، ح، خ، ج، چ، ع، غ، ئـ)

ب ـ **ناوی نەناسراو:** بەو ناوانە دەوترێت کە بۆ حاڵەتی نەناسراوی بەکاردێن، ناوی نەناسراویش هەندێ جار بەهۆی نیشانەی نەناسراوی دروست دەبێت، نیشانەی نەناسراویش (ێ، ێك، ەك)ە، کە دەچێتە بەشی دواوەی ناوەکە، هەندێ جارێش بە بێ نیشانە ناوەکە خۆی نەناسراوە.

کوڕ + ێك ، ەك .... کوڕێك، کوڕەك

کوڕێك هاتەماڵمان.

کچ + ێ .... کچێ

چرا + ەك، ێ، ێك .... چرایەك، چرایێ، چرایێك

نازدار چرایێك بکڕە.

٣ ـ ناو لە ڕووی هەبوونەوە

١ـ ناوی ماددی: بەو ناوانە دەوترێت کە بوونێکی سەربەخۆ و واقیعیان هەیە وەبەر یەکێك لە هەستەکانی مرۆڤــ دەکەون.

نموونە// دار، پەنجەرە، کورسی، مێز...

٢ ـ ناوی واتایی (مەعنەوی): ناوێکە خۆی لەخۆیدا بوونی سەربەخۆی نییە، بەڵکو لەهزرو خەیاڵدا پەیدا دەبێت و بەر هیچ یەکێك لەهەستەکانی مرۆڤ ناکەوێت، کە دەکرێت بەدوو جۆرـ

أ ـ ناوی واتایی بنجی: هەر خۆی لەبنەڕەتدا ناوێکی واتاییە، وەکو: شەرم، هێز، خەم، خەو، ڕەنج، جەنگ،...هتد.

ب ـ ناوی واتایی نابنجی: ئەو ناوانە لەبنەڕەتدا ماددین، بەڵام بەهۆی پاشگرێك دەبێتە واتایی، کە بەم جۆرە دێتە دروستکردنـ

١ـ ناو + پاشگرەکانی (ی، ەتی، یەتی، ایەتی، ێتی، ینی، اتی، یی)

برا + یەتی = برایەتی

دۆست + ایەتی = دۆستایەتی

٢ـ هاوەڵناو + پاشگرەکانی (ی، یەتی، ێتی، ایی، ە، اتی، ....)، بەم شێوەیەـ

أ ـ ئاوەڵناوی چۆنیەتی وەك: ڕەشی، باشی، بڵندی.

ب ـ ئاوەڵناوی بکەری دارڕژاو، وەك: نووسەری، سەرپەرشتیاری، دانایی، زانایی.

جـ ـ ئاوەڵناوی بکەری لێکدراو، وەك: گەشبینی، گیانبازی.

٣ـ ڕەگی کار لەگەڵ پاشگری (ە) وەکو :

پرس + ە = پرسە

ناڵ + ە = ناڵە

٤ـ قەدی چاوگ + پاشگری (ار) وەکوـ

کرد + ار = کردار

مرد + ار = مردار

٤ـ ناو لە ڕووی ناوەڕۆکەوە

ناوی گشتی: بەو ناوانە دەوترێ کە بە هەموو ناوێکی گیاندار و یان بێگیانێك دادەبڕێ، بەو واتایەی کە کەسێك یان شتێکی دیاری کراو پیشان نادات، وەکو: (ڕووبار، چیا، دەشت، کوڕ، کچ، ژن، پیاو،... هتد).

نموونە: کوڕێکی زیرەکە.

پیاوێکی باشە.

ناوی تایبەتی: بە ناوی گیاندار و بێگیانی دیاریکراو دەوترێت، بەو واتایەی کە کەسێك یان شتێکی دیاری کراو پیشان دەدات.

ڕووبار/ ئاراس، فوڕات، دیجلە ...... هتد

زێ/ بچووك، گەورە، سیروان .... هتد

چیا/ سەفین، ئاسۆس، هەڵگورد .... هتد

وشەکانی (ڕووبار، زێ، چیا) ناوی گشتین، بەڵام وشەکانی (ئاراس...، سیروان...، سەفین...) ناوی تایبەتین.

ڕوبـــاری فـــــوڕات لـــە عێـــراقـــدایـــە.

ناوی گشتی ناوی تایبەتی

ناوی کۆمەڵ: بەو ناوانە دەوترێت کە لە ڕواڵەتدا تاکن، بەڵام لە ناوەڕۆکدا کۆن.

نموونە// هۆز، عەشیرەت، لەشکر، چین، توێژ، دەستە، گروپ....

نموونە: دەستەیەك پێنووسم بۆ بکڕە.

لەشکری دوژمن بەڕێوەیە.

٥ـ ناو لە ڕووی پێکهاتنەوە

١ـ ناوی سادە: لەوشەیەکی واتاداری سەربەخۆ پێکهاتووە، بەمەرجێ ئەم وشەیە ناوبێت، وەکو: ئازاد، ڕزگار، دار، بەرد، چاو، کەو،...هتد.

٢ـ ناوی دارِژاو: بەو ناوانە دەوترێت، کە لەوشەیەکی سادە لەگەڵ پێشگرێك یاخود پاشگرێك یاخود هەردووکیان پێك دێت، بەم شێوەیەی خوارەوە:ـ

أ ـ ناوی سادە + پاشگر (گەر، دار، ساز، بەند، وان، چی، باز، کەر، مەند،...هتد) = ناوی دارِژاو

ئاسن + گەر = ئاسنگەر

سەر + باز = سەرباز

هونەر + مەند = هونەرمەند

ب ـ ئاوەڵناوی سادە + پاشگر (ایەتی، ە، ایی، ێنە،... هتد) = ناوی دارِژاو

بڵند + ایەتی = بڵندایەتی

خراپ + ە = خراپە

پاك + انە = پاکانە

جـ ـ کاری سادە + پاشگر = ناوی دارِژاو

وت + ار = کوشتار

کوشت + ار = کوشتار

د- ڕەگی کار + پاشگر = ناوی دارِژاو

نووس + ەر = نووسەر

پرس + یار = پرسیار

هـ ـ ئاوەڵکاری سادە + پاشگر = ناوی دارِژاو

بن + ار = بنار

پێش + ەوا = پێشەوا

و ـ پێشگر + ڕەگی کار = ناوی داڕژاو

پێ + ویست = پێ ویست

ڕا + یەخ = ڕایەخ

٣ـ ناوی لێکدراو:ـ بەو وشانە دەوترێت، کە لەدوو وشەی واتاداری سەربەخۆ یان زیاتر پێك دێت، بەم شێوەیە:ـ

١ـ ناوی سادە + ناوی سادە = ناوی لێکدراو

شا + هەنگ = شاهەنگ

مار + ماسی = مارماسی

٢ـ ناوی سادە + ناوبەند + ناوی سادە = ناوی لێکدراو

بەرد + ە + نوێژ = بەردەنوێژ

کولێرە + بە + ڕۆن = کولێرە بەڕۆن

٣ـ ناوی سادە + ناوبەند + ئاوەڵناو = ناوی لێکدراو

مێرگ + ە + سوور = مێرگەسوور

٤ـ ئاوەڵناوی سادە + ناو = ناوی لێکدراو

ڕەش + ماڵ = ڕەشماڵ

٥ـ ئاوەڵناوی سادە + ناوبەند + ناوی سادە = ناوی لێکدراو

ڕەش + ە + با = ڕەشەبا

٦ـ ناوی سادە + ڕەگی کار = ناوی لێکدراو

دار + تاش = دارتاش

دڵ + خواز = دڵخواز

٧ـ ناوی سادە + ناوبەند + ڕەگی کار = ناوی لێکدراو

دەست + و + برد = دەست و برد

٨ـ ڕەگی کار + ناوبەند + ڕەگی کار = ناوی لێکدراو

هات + و + چۆ = هاتوچۆ

٩ـ ئاوەڵکار + ناوی سادە = ناوی لێکدراو

پێش + نوێژ = پێش نوێژ

بەر + ماڵ = بەرماڵ

١٠ـ ئاوەڵکار + ناوبەند + ناوی سادە = ناوی لێکدراو

پاش + ە + ڕۆژ = پاشەڕۆژ

١١ـ ناوی سادە + ناوبەند + وشەیەکی بێ واتا= ناوی لێکدراو

قەرز + و + قۆڵ = قەرزو قۆڵ

گوڵ + و + موڵ = گوڵ و موڵ

١٢ـ ڕەگی کار + ناوبەند + وشەیەکی بێ واتا = ناوی لێکدراو

کوڵ + و + کۆ = کوڵ و کۆ

١٣ـ ناو + ناوبەند + ناو = ناوی لێکدراو

قرچ + ە + قرچ = قرچە قرچ

چەق + ە + چەق = چەقە چەق

جیڕ + ە + جیڕ = جیڕە جیڕ

٦ـ ناو لە ڕووی ڕەگەزەوە

ناوی نێر: بەو ناوانە دەوترێت کە بۆ ڕەگەزی نێر بەکاردێن.

- ناوی تایبەتی کوڕان : ئازاد، شێرزاد، محەمەد... هتد.
- ناوی کەسانی نێرینە : باوک، خاڵ، مام، کوڕ...هتد.

- ❖ ناوی گیانلەبەری نێر : کەڵەشێر، هەسپ، یەکانە،...هتد.
- ❖ ناوی پیشەی پیاوان: نانەوا، فیتەر، گۆشت فرۆش، خزمەتکار، گاوان......هتد

ناوی مێ: بەو ناوانە دەوترێت کە بۆ ڕەگەزی مێ بەکاردێن.

- ❖ ناوی تایبەتی کچان: ئاریان، نێرگز، نەمام...هتد.
- ❖ ناوی کەسانی مێ : دایك، خاڵۆژن، کچ...هتد.
- ❖ ناوی گیانلەبەری مێ: مریشك، ماین، ماڵوس...هتد.
- ❖ ناوی پیشەی کچان: جلشۆر، نانکەر، تەشی ڕێس،...هتد.

ناوی دوولایەن: بەو ناوانە دەوترێت کە بۆ هەردوو ڕەگەزی نێر و مێ بەکاردێن.

وەك// قوتابی، مامۆستا، ئامۆزا، کەو، ورچ، سەگ...هتد.

هەندێجار ئەم ناوە دوولایەنانە بەهۆی بەکارهێنانی وشەیەك لەگەڵیاندا، دەتوانرێ بکرێ بەناوی نێر یان ناوی مێ، وشەکانیش بریتین لە (نێر، مێ، ما، دێڵ، گۆڵ، کەل...هتد)، وەکو:ـ

ناوی دوولایەن	بۆ نێر	بۆ مێ
پڵینگ	پڵینگی نێر	پڵینگی مێ
سەگ	گۆڵە سەگ	دێڵە سەگ
ورچ	نێرە ورچ	دێڵە ورچ
گیسك	گیسکی نێر	گیسکی مێ
کەو	نێرەکەو	ماکەو، مێ کەو

ناوی بێلایەن: بەو ناوانە دەوترێت کە ڕەگەزی نێر و مێی تێدا نییە

وەك// دار، بەرد، کورسی، مێز...هتد.

ناو لە ڕستەدا دەتوانێت ئەرك ببینێت، واتە دەتوانێت ببێت بە (بکەر، بەرکاری ڕاستەوخۆ، بەرکاری ناڕاستەوخۆ، نیهاد، گوزارە، تەواوکەری ناو، تەواوکەری کار......هتد).

بکەر: ناو کاتێ ئەرکی بکەر دەبینێ، ئەگەر کارێك ئەنجام بدات، چونکە بکەر کەسێکە یان شتێکە هەڵدەستێت بە ئەنجامدانی کارێك یاخود تەنها شوێنی بکەرەکە لە ڕستەدا پڕدەکاتەوە، وەکو:ـ

شێرزاد چوو بۆ بازاڕ.

بکەر

باران باخچەکەی تێکدا.

بکەر

پەنجەرەکە شکا.

بکەر

کەپرەکە ڕووخا.

بکەر

شیلان نانی خوارد.

بکەر

بکەریش پێنج جۆری هەیە:

١. بکەری ڕێزمانی.
٢. بکەری لۆجیکی.
٣. بکەری دیار.
٤. بکەرنادیار.
٥. بکەر نادیاری ئاماژە پێکراو.

١. **بکەری ڕێزمانی:** بەو بکەرانە دەوترێت کە تەنیا لە ڕووی ڕێزمانەوە بکەرن، واتە بکەری ڕاستەقینەی ڕستەکە نین، وەکو:

دۆیەکە ڕژا.

کەپرەکە ڕووخا.

پەنجەرەکە شکا.

٢.**بکەری لۆجیکی:** بەو بکەرانە دەوترێت کە لە ڕووی واتاوە کارەکانیان ئەنجامداوە، وە بکەری ڕاستەقینەی ڕستەکەن، وەکو:

تریفە هات.

شێرزاد دەنگی کامەران دەبیستێت.

٣.**بکەردیار:** بەو بکەرانە دەوترێت کە لە ڕستەدا دەوریان هەیە یاخود دەردەکەون، ئینجا بکەرەکە ڕێزمانی بێت یان لۆجیکی. وەکو:

کەپرەکە ڕووخا.

ڕزگار پەنجەرەکەی شکاند.

ڕێزان چێشتەکەی لێنا.

٤. **بکەرنادیار:** بەو بکەرانە دەوترێت کە لە ڕستەکەدا بوونیان نیە، یاخود دەرناکەون، وەکو:

پەنجەرەکە شکێنرا.

ڕزگار کوژرا.[1]

[1] - بۆ زانیاری زیاتر لەبارەی بکەرو جۆرەکانی بگەڕێوە بۆ: نەریمان عەبدوڵلا خۆشناو، بکەر نادیار، سەنتەری ڕوناکبیری هەتاو، هەولێر، چاپخانەی شەهاب، ٢٠٠٧.

٥ . بکەر نادیاری ئاماژە پێکراو: بەو بکەرانە دەوترێت کە لەڕووی ڕوخسارەوە ڕستەکان بکەریان نادیارە، بەڵام لەڕووی ناوەڕۆکەوە بکەریان لەشوێنێکی تری ڕستەکەدا دەرکەوتووە، بۆیە بەم جۆرە بکەرانە دەوترێت بکەر نادیاری ئاماژە پێکراو، وەکو:

ئازاد بەدەستی ڕزگار کوژرا.

بەناز لەڕێگەی تریفەوە هێنراوە.

نیهاد: ئەرکێکە لە ئەرکەکانی ناو، وشەیەکە ڕوودانی کارەکە ئەنجام نادات، بەڵکو زیاتر سیفەتێکە دەدرێتە پاڵی. نیهاد کاتێك لە ڕستەدا پەیدادەبێت، ئەگەر کاری ناتەواو لە ڕستەکەدا هەبێت.

کاری ناتەواو: بەو کارانە دەوترێ کە بە تەنیا بەکارنایەن، بەڵکو دەچنە پاڵ وشەی ترەوە، کارە ناتەواوەکان لە زمانی کوردیدا لە چاوگی (بوون)ەوە وەرگیراون، کە بۆ هەر سێ حاڵەتی ڕابوردوو و ئێستا و داهاتوو بەکاردێ، بەم شێوەیەی خوارەوە:

(بوو)...... بۆ کاتی ڕابوردوو

شێرزاد زیرەك بوو.

کاری ناتەواوە بۆ کاتی ڕابوردوو

(ە)......... بۆ کاتی ئێستا

قوتابییەکە زیرەکە.

کاری ناتەواوە بۆ کاتی ئێستا

ڕەگی (ب) بۆ کاتی داهاتوو، کە بەم شێوەیە:

دەبم ـــــــ دەبین

دەبیت ـــــــ دەبن

دەبێت ـــــــ دەبن

ڕزگار دەبێت بە ئەندازیار.

کاری ناتەواه بۆ کاتی داهاتوو

کارە ناتەواوەکان لە ڕووی هێزەوە تێنەپەڕن. ئەم کارانە ئەگەر بە واتای (لەدایکببون) یان (هەبوون)و (خاوەنداریێتی) بێن، ئەوا لەم حاڵەتەدا دەبنە کارێکی تەواو، هەروەکو:

ژنـەکـە مـندالّی بــوو.

بکەر بەرکای ڕاستەوخۆ کاری ڕابوردووی تێپەڕە

گوزارە: شتێکە دەدرێتە پاڵ نیهاد، گوزارە هەمیشە کارێکی ناتەواوی لەگەڵدا دێت، واتە دەبێتە تەواوکەری کارەکە.

نموونە// قوتابییەکە زیرەکە. ← کاری ناتەواوە بۆ کاتی ئێستا

نیهاد گوزارە

بەرکای ڕاستەوخۆ: ناو کاتێك ئەرکی بەرکاری ڕاستەوخۆ دەبینێت، ئەگـەر هـاتوو کـاری تێپەڕ لە ڕستەکەدا هەبێت.

نموونە//

ئـــــازاد نامەکەی هێنا.

تریفە نـانـی خــوارد.

بکەر بەرکاری ڕاستەوخۆ کاری تێپەڕ

بەرکاری ناڕاستەوخۆ: ناو کاتێك ئەرکی بەرکاری ناڕاستەوخۆ لە ڕستەدا دەبینێت، ئەگـەر یەکێك لە پێشبەندەکانی(بە، لە، بۆ، ە) لەپێش بێت.

نموونە// شــــیـــــلان چـــوو بـــۆ بــــازاڕ.

پێشبەند بەرکاری ناڕاستەوخۆ

بەشە ئاخاوتنی جـــێـــنـــــاو

له ڕووی واتاوه:

١. جێناوی کەسی
- جێناوی کەسی سەربەخۆ
- جێناوی کەسی لکاو

٢. جێناوی نیشانە
٣. جێناوی خۆیی
٤. جێناوی هەیی
٥. جێناوی هاوبەش
٦. جێناوی نەرێنی
٧. جێناوی چەندێتی
٨. جێناوی دیار
٩. جێناوی نادیار
١٠.جێناوی پرسیاری
١١.جێناوی لێکدەر

له ڕووی پێکهاتنەوه:

١. سادە
٢. داڕژاو
٣. لێکدراو

چەمك و پێناسەی جێناو[1]

لە زمانی کوردیدا جگە لە زاراوەی جێناو، هەندێ جار زاراوەکانی (ڕاناو، جێناڤ، ڕاناڤ ....هتد) بەکاردێت، کە هەر هەموویان هەمان مەبەست و واتا دەگەیەنن.

جێناو بەشێکە لە بەشەکانی ئاخاوتن، کە لەجێی ناوی کەسێك یان شتێك دێت، واتە دەبێتە جێگرەوەی ناو. دەتوانین لە دوو ڕوانگەوە لەجێناو بکۆڵینەوە، ئەوانیش جێناو لە ڕووی واتاوە، جێناو لەڕووی پێکهاتنەوە.

لە ڕووی واتاوە:

١. **جێناوی کەسی:** واتای کەسی گیاندار دەگرێتەخۆ، کە ئەوانیش قسەکەرو گوێگرو نائامادە دەگرێتەوە، جێناوە کەسیەکانیش دوو جۆرن.

أ. **جێناوی کەسی سەربەخۆ:** ئەو جێناوانە دەگرێتەوە کە لەڕواڵەتدا سەربەخۆ، هەروەها ئەم جێناوانە واتای گیاندار دەگەیەنن، وە واتای کەسەکە یان کەسەکان نیشان دەدەن و پەیوەندییان بەکەسانی دیکەوە ڕوون دەکەنەوە. لە کرمانجی ناوەڕاستی زمانی کوردیدا یەك کۆمەڵە جێناوی کەسی سەربەخۆمان هەیە، بەم شێوەیە:

کەسەکان		تاك	کۆ
قسەکەر	یەکەم	من	ئێمە
گوێگر	دووەم	تۆ	ئێوە
نائامادە	سێیەم	ئەو	ئەوان

[1] - بۆ زانیاری زیاتر لەبارەی بەشە ئاخاوتنی جێناو بگەڕێوە بۆ: ئەورەحمانی حاجی مارف (د)، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم (وشە سازی)، بەشی دووەم (جێناو)، دەزگای ڕۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی، بەغدا، ١٩٨٧.

من دەچم بۆ زانکۆ.

ئێمە دەچین بۆ زانکۆ.

تۆ دەچی بۆ زانکۆ.

ئێوە دەچن بۆ زانکۆ.

ئەو دەچێت بۆ زانکۆ.

ئەوان دەچن بۆ زانکۆ.

من نامەکەم نارد.

ئێمە نامەکەمان نارد.

تۆ نامەکەت نارد.

ئێوە نامەکەتان نارد.

ئەو نامەکەی نارد.

ئەوان نامەکەیان نارد.

ب- جێناوی کەسی لکاو: بەو جێناوانە دەوترێت کە لە ڕواڵەتدا سەربەخۆ نین، بەڵکو بەشێوەیەکی لکاو بەکارێك یان ناوێك دەلکێن. ئەم جێناوانە لەئاخاوتن و نووسیندا شوێن و جێگەی جێناوە کەسییە سەربەخۆکان دەگرنەوە، ئەو جێناوانەش بەتەنیا هیچ مەبەستێك نە لە ئاخاوتن و نە لەنووسیندا بەدەستەوە نادەن، بەڵام کە لکان بەوشەکانی پێش خۆیانەوە، ئەوا مەبەست دەپێکن.[1] جێناوە لکاوەکان لە کرمانجی ناوەڕاستی زمانی کوردیدا چوار کۆمەڵەن، بەم شێوەیەی خوارەوە:

١ـ لیژنەیەك لەوەزارەتی پەروەردە، زمان و ئەدەبی کوردی، پۆلی دووەمی ناوەندی، چاپخانەی ئارام، بەغدا، ٢٠٠٧، ل ٤٥.

کۆمەڵەی یەکەم: ئەم کۆمەڵەیە لەگەڵ کاری ڕابوردووی تێپەڕدا بەکاردێت. (م — مان، ت — تان، ی — یان).

کەسەکان		تاک	کۆ
قسەکەر	یەکەم	م	مان
گوێگر	دووەم	ت	تان
نائامادە	سێیەم	ی	یان

برد

بردم — بردمان

بردت — بردتان

بردی — بردیان

خوارد

خواردم — خواردمان

خواردت — خواردتان

خواردی — خواردیان

هێنا

هێنام — هێنامان

هێنات — هێناتان

هێنای — هێنایان

کۆمەڵەی دووەم: ئەم کۆمەڵەیە لەگەل کاری ڕابوردووی تێنەپەڕ بەکاردێت. (م — ین، یت — ن، Ø — ن).

کەسەکان		تاك	کۆ
قسەکەر	یەکەم	م	ین
گوێگر	دووەم	یت، ی	ن
نائامادە	سێیەم	Ø	ن

هات

هاتم — هاتین

هاتیت — هاتن

هات — هاتن

کەوت

کەوتم — کەوتین

کەوتیت (کەوتی) — کەوتن

کەوت — کەوتن

خەوت

خەوتم — خەوتین

خەوتیت — خەوتن

خەوت — خەوتن

کۆمەڵەی سێیەم: ئەو کۆمەڵەیە لەگەڵ کاری ڕانەبوردووی تێپەڕ و تێنەپەڕ و بەکاردێت.

(م — ین، یت (ی) — ن، ات (أ)، ێت (یێ) — ن)

کەسەکان		تاك	کۆ
قسەکەر	یەکەم	م	ین
گوێگر	دووەم	یت، ی	ن
نائامادە	سێیەم	أت ێت	ن

چوون

دەچم — دەچین

دەچیت (دەچی) - دەچن

دەچێت — دەچن

خواردن

دەخۆم — دەخۆین

دەخۆیت (دەخۆی) — دەخۆن

دەخوات — دەخۆن

کردن

دەکەم — دەکەین

دەکەیت — دەکەن

دەکات — دەکەن

ئەگەر ڕەگی کار کۆتایی بە پیتە بزوێنەکانی (ە، ۆ) هاتبێ، ئەوا لەم حاڵەتەدا کەسی سێیەمی تاك (ات) وەردەگرێ. لەم حاڵەتەشدا دوو گۆڕانکاری ڕوودەدات، یەکەکیان پیتی بزوێنی (ە) تێدەچێت، ئەوی تریان پیتی بزوێنی (ۆ) دەبێتە (و)، ئەمیش بۆ ئاسانی دەربڕین، وەك ئەمانەی خوارەوە:

چاوگ	ڕەگی کار	کاری ڕانەبوردوو
خواردن	خۆ	دەخوات
شوشتن	شۆ	دەشوات
کردن	کە	دەکات
بردن	بە	دەبات

کۆمەڵەی چوارەم: ئەم کۆمەڵەیە لەگەڵ کاری فەرماندان بەکاردێت.

کەسەکان	تاك	کۆ
یەکەم	—	—
دووەم	ە	ن
سێیەم	—	—

دانیشتن

دانیشە — دانیشن

خواردن

بخۆ — بخۆن

خوێندن

بخوێنە ـ بخوێنن

هەندێ جار جێناوی کەسی دووەمی تاك دەرناکەوێت، بە تایبەتی لەو ڕەگانەی کە کۆتاییان بە پیتی بزوێنی (ە، ۆ) دێت، وەکو:ـ

شووشتن ⟵ بشۆ کردن ⟵ بکە

هەروەها چاوگی (چوون) ئەگەرچی ڕەگی کارەکەی (چـ)ە، کە پیتێکی نەبزوێنە، بەڵام هەمدیسان جێناوی لکاوی کەسی دووەمی تاك (ە) دەرناکەوێت، وەکو:

چوون ـــــ چـ ـــــ بچۆ

٢.جێناوی نیشانە: بەو جێناوانە دەوترێت کە لە جێی ناوی کەسێك یان شتێك بەکاردێن و دەست نیشانی دەکەن. جێناوەکانی نیشانەش لە کرمانجی ناوەڕاستی زمانی کوردیدا بەم شێوەیەی خوارەوەن:

ئەمە .... بۆ تاکی نێر و مێی نزیك بەکاردێ.

ئەوە .... بۆ تاکی نێر و مێی دوور بەکاردێ.

ئەمانە .... بۆ کۆی نێر و مێی نزیك بەکاردێ.

ئەوانە .... بۆ کۆی نێر و مێی دوور بەکاردێ.

ئەمە زیرەکە.

ئەوە جوانە.

ئەمانە نەوەی دوارۆژن.

ئەوانە نەهاتوون.

هەندێکجار جێناوی نیشانە شێوەی خۆیان دەگۆڕن، بە تایبەتی کاتێك لەگەڵ پێشبەندەکان یەك دەگرن. وەکو:ـ

لە + ئەمە = لەمە

بە + ئەوە = بەوە

لە + ئەمانە = لەمانە

لە + ئەوانە = لەوانە

لەمەوە بۆمان دەرکەوت.

جێناوی نیشانە

لە + ئەمە ← + ەوە پاشگری دووبارە

پێشبەند جێناوی نیشانە

٣. **جێناوی خۆیی:** جۆرێکە لە جۆرەکانی جێناو لە ڕووی واتاوە، کە خاوەنییەتی و خاوەنداری دەگەیەنن. فۆڕمی سەرەکی جێناوی خۆیی لە کرمانجی ناوەڕاستی زمانی کوردیدا (خۆ)یە، کە بۆ هەر سێ کەسەکانی یەکەم (قسەکەر)، دووەم (گوێگر)، سێیەم (نائامادە) بەکاردێ، بەم شێوەیەی خوارەوە:

خۆم - خۆمان

خۆت - خۆتان

خۆی - خۆیان

خۆم دەچم بۆ زانکۆ.

جێناوی خۆیی بۆ کەسی یەکەمی تاك

خۆی دەچێت بۆ زانکۆ.

جێناوی خۆیی بۆ کەسی سێیەمی تاك

خودی خۆم ئەم کارەم ئەنجامدا.

جێناوی خۆیی

هەندێ جار ((خود))ش وەکو جێناوێکی خۆیی بەکاردێت، وەکو:ـ

خودی خۆی ئەو کارەی ئەنجامداوە

٤.**جێناوی هەیی:** جۆرێکە لە جۆرەکانی جێناو لە ڕووی واتاوە، کە واتای خاوەندارێتی دەگەیەنێ، وەخاوەنەکەشی دەشێ ناوبێ یان جێناو و لەنێو ڕستەدا ئەرکی ناوەکە یان جێناوەکەی پێ دەسپێردرێ. لە کرمانجی ناوەڕاستی زمانی کوردیدا هەردووك فۆڕمی (ئی، هی) بۆ جێناوی هەیی بەکاردێن.

ئەم کتێبە ئی منە.

پێنووسەکە هی تۆیە.

جێناوی هەیی

٥ـ **جێناوی هاوبەش:** بەو جێناوانە دەوترێ، کە هاوبەشی لەنێوان دووکەس یان دوو شت دروست دەکات، فۆڕمی جێناوی هاوبەش بریتییە لە (یەك)، (تر) لەگەڵ یەکدی دەبێتە (یەکتر)،جگە لەو فۆڕمە دەتوانین (یەکدی، یەکدوو)ش بەکاربێنین، هەروەکو:ـ

سکاڵا بۆ یەکدی دەنێرین.

وتارەکان بۆ یەکتر دەنووسینەوە.

٦. **جێناوی نەرێنی (نەفی):** بەو جێناوانە دەوترێت کە نەرێنی کەسێك یان شتێك ڕادەگەیەنن، فۆڕمی نەرێنی لە کرمانجی ناوەڕاستی زمانی کوردیدا پێکدێت لە (چ ـ

هیچ)، ئەگەرچی هەندێ جار ئەم جێناوە بە تەنیا نایەت، بەڵکو لەگەڵ کەرەستەیەکی تر دێت، وەك (کەس، کەسێ، کەسێك، شت، شتێ، شتێك، یەك، یەکێ، یەکێك)، وەکو:-

هیچ کەس نەهاتووە.

جێناوی نەرێنی

چ شتێکم نەبینیووە.

جێناوی نەرێنی

٧. **جێناوی چەندێتی:** بەم جێناوانە دەوترێت کە ڕێژەی کەسەکان یاخود شتەکان دیاری دەکات و واتای چەندێتی و پرسیار دەبەخشێ. فۆڕمەکانی جێناوی چەندێتی بریتییە لە (چەند، چەندە، چەندی، هێندە، هێندی، ئەوەندە، ئەمەندە .....)

ئەمەندەم ماوەتەوە.

جێناوی چەندێتی

٨. **جێناوی دیار:** بەو جێناوانە دەوترێت کە ژمارەی کەسەکان یان شتەکان لە ڕستە و دەقدا دیاری دەکەن. بەواتایەکی تر ئەو وشانە دەگرێتەوە، کە لەجێگەی کەسێکی دیارو ئاشکراو زانراو بەکاردێن، فۆڕمەکانی جێناوی دیار بریتین لە (هەموو، گشت، هەر، تەواو)، هەندێ جار ئەم فۆڕمانە لەگەڵ کەرەستەی تردا دێن، واتە (هەموو کەسێك، هەموو شتێك، هەر کەسێك،...).

هەموویان ئامادەبوونە.

جێناوی دیار

گشتیان دەرچوون.

جێناوی دیار

٩. جێناوی نادیار: ئەو جێناوانە دەگرێتەوە، کە لەبری ناوی کەسێك یا گیانداریك یا هەر شتێکی تر بەکار دەهێنرێت، بەڵام ئەم ناوە بەئاشکرایی دیار نییە کە کێیەو چییە، بەواتایەکی تر بەو جێناوانە دەوترێت کە لەشوێنی کەسێك یان شتێکی نادیار دێن. فۆڕمەکانی جێناوی نادیاریش بریتین لە (فلان، فیسار، کابرا، هین، کەسێك، شتێك، یەکێ، یەکێك ...هتد)

فلان کارەکەی ئەنجامدا.

جێناوی نادیار

ئەمڕۆ یەکێك خۆی کوشت

جێناوی نادیار

١٠. جێناوی پرسیاری: بەو جێناوانە دەوترێ کە پرسیار لە کەسێك یان شتێك یا کاتێك یاخود ڕووداوێك دەکەن. فۆڕمی جێناوی پرسیاری بریتییە لە (کێ، کام، کامە، کامیان، کامەیان، بۆ، چەند، لەکوێ ... هتد).

چەند جوانە؟

جێناوی پرسیاری

کامیان زیرەکە؟

جێناوی پرسیاری

١١ . **جێناوی لێکدەر:** ئەو جێناوانە دەگرێتەوە کە لەجیاتی ناوی کەسێك یان شتێك بەکاردەهێنرێت، کە پێشتر گوترابێ، هەروەها دوو ڕستەش پێکەوە دەبەستێت و وە بەیەکەوە ڕستەیەکی ئالۆز (تێکەڵ) ساز دەکات، هەمیشە جێناوی لێکدەر وەکو کەرستەیەکی پەیوەستدار بە پاڕستەی نێو ڕستەکە هەژمار دەکرێت، چونکە ڕستەی ئالۆز لە شاڕستەو پاڕستە پێك دێت. فۆڕمەکانی جێناوی لێکدەریش بریتین لە (کە، ی کە)، وەکو:

هەولێر کە پایتەختی کوردستانە، شارێکی خۆشە.

ئەو قوتابییەی کە نەهاتبوو، دەرکرا.

جێناو لە ڕووی پێکهاتنەوە

١. **جێناوی سادە:** لە یەك وشەی واتاداری سەربەخۆ پێکدێت وەکو (کێ، کام، ئەو، ی، هی، ئی...هتد)

٢. **جێناوی داڕژاو:** لە وشەیەکی سادە لەگەڵ پێشگر یاخود پاشگر یاخود پێشگر و پاشگر پێکدێت، وەکو (ئەمە، ئەوە، ئەمانە، ئەوانە، کامە، کامەیە،... هتد).

٣. **جێناوی لێکدراو:** لە دوو وشەی واتادار یاخود زیاتر پێکدێت، وەکو (هەموو شتێك، هەموو کەسێك، هەر کەسێك،... هتد).

بەشە ئاخاوتنی جێناو دەتوانێ لە ڕستەدا ئەرك ببینێت، واتە ببێتە (بکەر، بەرکاری ڕاستەوخۆ، بەرکاری ناڕاستەوخۆ، نیهاد، گوزارە، تەواوکەری ناو، تەواوکەری کار، تەواوکەری کاری ناتەواو...).

ئەرکی بکەر: من نان دەخۆم.

ئەرکی بەرکاری ڕاستەوخۆ: من ئەوم بینی.

ئەرکی بەرکاری ناڕاستەوخۆ: بەتۆ دەڵێم.

ئەرکی نیهاد: خۆی جوانە.

ئەرکی گوزارە: نامەکە هی ئەمانەیە.

بەشە ئاخاوتنی ئاوەڵناو

جۆرەکانی ئاوەڵناو

١. ئاوەڵناو لە ڕووی واتاوە:

- ئاوەڵناوی چۆنیەتی
- ئاوەڵناوی نیشانە
- ئاوەڵناوی نسبی
- ئاوەڵناوی نادیار

٢. ئاوەڵناو لەڕووی پلەوە:ـ

- پلەی چەسپاو
- پلەی بەراورد
- پلەی باڵا

٣. ئاوەڵناو لە ڕووی پێکهاتنەوە:

- ئاوەڵناوی سادە
- ئاوەڵناوی دارِژاو
- ئاوەڵناوی لێکدراو

ئاوەڵناو: بەشێکە لە بەشەکانی ئاخاوتن، کە وەسفی ناوێك یاخود جێناوێك دەکات، بەهۆیەوە دەبێتە تەواوکەری ناوێك یان جێناوێك یاخود تەواوکەری کارێکی ناتەواو.

ئاوەڵناو پەیوەستە بەناوەوە، واتە دۆست و هاوڕێی ناوە لە ڕستەدا. ئاوەڵناویش هەروەکو ناو و ئاوەڵکار هیچ نیشانەیەکی مۆرفۆلۆژی نییە، بۆ ئەوەی لە ڕوووی ڕوخسارەوە دیاری بکرێت، بەڵکو دیاری کردنی ئاوەڵناو لە ڕستەدا پەیوەستە بە واتاوە.

جۆرەکانی ئاوەڵناو

١. ئاوەڵناو لە ڕووی واتاوە[1]:

أ. ئاوەڵناوی چۆنیەتی: بەو ئاوەڵناوانە دەوترێت کە چۆنیەتی خاسیەت و نیشانە دەگەیەنێ، لەگەڵ ئەوەشدا ئاوەڵناوی چۆنیەتی هەمەجۆرە، لەوانە واتای ڕەنگ نیشان دەدات (زەرد، شین سوور، سپی)، چەمکی دەوروبەر ڕادەگەیەنێ (ڕاست، چەپ)، یاخود سیفەت نیشان دەدات (ڕەزیل، ڕووخۆش)، یاخود شێوە دەردەبڕێ (قەڵەو، پان، بەرین، لاواز).

لە بابەتی ئاوەڵناودا بە گشتی وە ئاوەڵناوی چۆنیەتی بە تایبەتی ئامرازی دانەپاڵی (ی) و هەندێ جار ئامرازی دانەپاڵی (ە) ڕۆڵێکی دیار دەبینن لە خستنەپاڵی ناوێك یا جێناوێك ناوێك لەگەڵ ئاوەڵناوێك، وەکو:ـ

پیاوی دەشتەکی بەهێزە.

پیاو: ناو

ی : ئامرازی دانەپاڵ

دەشتەکی: ئاوەڵناوی نسبی

---

[1] - بۆ شارەزا بوون لەم بابەتە بگەڕێوە بۆ: ئەورەحمانی حاجی مارف (د)، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم (وشەسازی) بەشی سێیەم (ئاوەڵناو)، کۆڕی زانیاری عێراق/ دەستەی کورد، بەغدا، ١٩٩٢.

بەهێز: ئاوەڵناوی چۆنیەتی

قوتابیی زیرەك سەردەکەوێت.

قوتابی: ناو

ی : ئامرازی دانەپاڵ

زیرەك: ئاوەڵناوی چۆنیەتی

ئێوەی تێکۆشەر سەربەرزن.

ئێوە: جێناوی سەربەخۆ

ی: ئامرازی دانەپاڵ

تێکۆشەر: ئاوەڵناوی چۆنیەتی

سەربەرز: ئاوەڵناوی چۆنیەتی

ب. ئاوەڵناوی نیشانە: بەو ئاوەڵناوانە دەوترێت کە دەستنیشانی ناوی کەسێك یان شتێك لە ڕستەدا دەکەن. ئاوەڵناوەکانی نیشانە هەمیشە دەبنە دوو پارچە، پارچەیەکیان دەکەوێتە پێش ناوەکە و پارچەیەکی تریان دەکەوێتە دوای ناوەکە، ئەم دوو پارچەیە دەبنە دیارخەر بۆ ناوەکە هەر بۆیەشە هەر ناوێك بە ئاوەڵناوی نیشانە دەستنیشان بکرێت، ئەوا دەبێتە ناوێکی ناسراو، ئاوەڵناوی نیشانە لە زاری کرمانجی ناوەڕاستدا بریتین لە:

ئەم..... ە	بۆ تاکی نێر و مێی نزیك بەکاردێ.
ئەو...... ە	بۆ تاکی نێر و مێی دوور بەکاردێ.
ئەم ....انە	بۆ کۆی نێر و مێی نزیك بەکاردێ.
ئەو.....انە	بۆ کۆی نێر و مێی دوور بەکاردێ.

ئەم کوڕە زیرەکە.

ئەو کچە جوانە.

ئەم کوڕانە نەوەی دواڕۆژن.

ئەو گوڵانە بکرە.

ج. ئاوەڵناوی نسبی: بەو ئاوەڵناوانە دەوترێت، کە واتاکەیان بەستراوەتەوە بە وشەیەکی ترەوە، واتە ڕاستەوخۆ مەبەستەکە دیاری ناکات، بەڵکو لەڕێگەی پەیوەندی بەوشەیەکی ترەوە واتاکەی دەردەکەوێت.

جیاوازی ئاوەڵناوی نسبی لەگەل ئاوەڵناوی چۆنیەتی لەوەدایە، کەهەموو ئاوەڵناوێکی ڕێژەیی داڕژاون واتە نسادەن، بەڵام ئاوەڵناوی چۆنیەتی زۆربەیان لە جۆری سادەدان.

ئەو پاشگرانەی کە بۆ دروستکردنی ئاوەڵناوی ڕێژەیی لە زمانی کوردیدا بەکاردێن، بریتین لە: (ی، ین، ە، انە، ەکی)

(ی): کرمانجی، عێراقی، هەولێری... هتد.

(ین): بەردین، ئاشین، زێرین... هتد.

(ە): هاوینە، زستانە، پایزە، بەهارە... هتد.

(انە): پیاوانە، ژنانە... هتد.

(ەکی): دەشتەکی، خێڵەکی،...هتد.

د. ئاوەڵناوی نادیار: بەو ئاوەڵناوانە دەوترێت کە ڕاستەوخۆ دەلالەت لە شتێکی دیاریکراو ناکەن، بەڵکو واتاکەی بەستراوەتەوە بە چوارچێوەیەکی دیاریکراوەوە.

لە زمانی کوردیدا دوو جۆر ئاوەڵناوی نادیارمان هەیە:

١. ئاوەڵناوی نادیاری جیاکەرەوە: ئەو کەرەسانەی کە بۆ ئاوەڵناوی جیاکەرەوە بەکاردێن، بریتین لە(دی، دیکە، تر، کە) هەندێ جار ئەو ئاوەڵناوانە (ئی، یەك) لەگەڵیان دێت، ئەم هاوەڵناوانە دەتوانن لەڕستەدا لەبری یەکتر بەکاربهێنرێن.

ئی + دی = ئیدی

ئی + دیکە = ئیدیکە

یەك + دیکە = یەکدیکە

لەگەڵ پیاوی دی کار دەکەم.

پێویستم بەکەس دیکە نییە.

٢. ئاوەڵناوی نادیاری دیاریکردن: ئەو کەرەسانەی کە بۆ ئاوەڵنـاوی نادیـاری جیاکـەرەوە بەکاردێن، بریتین لە (وا، ئاوا، وەها، ئاوها، ئەوها ......)

ـ پیاوێکی وام بینی، کە هەر وەسفی ناکرێت.

ـ نازدار کچێکی ئاوایە.

٢. پلەکانی ئاوەڵناو:

أ. ئاوەڵناوی پلەی چەسپاو: ئەو ئاوەڵناوانە دەگرێتەوە کە بەراورد لـەنێوان هـیچ کـەس و شتێك ناکەن، بەڵکو تەنیا پلەی نەگۆڕ و چەسپاوی ناوەکە یاخود جێناوەکـە دەخاتـە ڕوو، واتە تەنیا وەسفی ناوەکە یاخود جێناوەکە دەکات و، دەبێتە تەواوکەری ناو یان جێناو یـان کاری ناتەواو، وەکو (باش، خراپ، جوان، زیرەك، ئازا، خێرا، ....).

ڕزگار زیرەکە.

سۆزان جوانە.

سۆران ئازایە.

ب. ئاوەڵناوی پلەی بەراورد: ئەو ئاوەڵناوانە دەگرێتەوە کە بەراورد لە نێوان دوو کەس یان دوو شت دەکەن، بە جۆرێك یەکێکیان باشتر و چاکتر دادەنێ لە ئەوی تریان، یاساکەی بـەم شێوەیە:

چەسپاو + تر = ئاوەڵناوی پلەی بەراورد

باش + تر = باشتر

چاك + تر = چاکتر

زیرەك + تر = زیرەكتر

شیلان لە ئاواز زیرەكترە.

ج. ئاوەڵناوی پلەی باڵا: ئەو ئاوەڵناوانە دەگرێتەوە، کە بەراورد لـە نێـوان کەسـێك لەگـەڵ کۆمەڵە کەسێك یان شتێك لەگەڵ کۆمەڵە شتێك دەکەن.

دەستوورەکانی بەم شێوەیەی خوارەوەیە:

١. چەسپاو + ترین = ئاوەڵناوی پلەی باڵا

باش + ترین = باشترین

چاك + ترین = چاکترین

٢. بەراورد + ین = ئاوەڵناوی پلەی باڵا

باشتر + ین = باشترین

چاکتر + ین = چاکترین

٣. لە هەموو، لە گشت، لە تێکڕا + بەراورد = ئاوەڵناوی پلەی باڵا

ئاواز لە هەموو کچەکان جوانترە.

٤. هەرە + چەسپاو = ئاوەڵناوی پلەی باڵا

کامەران قوتابی هەرە زیرەکی پۆلەکەیەتی.

٣. ئاوەڵناو لە ڕووی پێکهاتنەوە:

ئاوەڵناو لە ڕووی پێکهاتنەوە پێکدێت لە:

١ـ ئاوەڵناوی سادە:ـ بەو ئاوەڵناوانە دەوترێت، کە لەیەك وشەی واتاداری سـەربەخۆ پێـك دێن، وەکو: (جوان، پاك، زیرەك، سوور، لێژ، خراپ، باش، بەرز، قورس،...هتد).

ڕزگار زیرەکە. نازدار جوانە.

٢ـ ئاوەڵناوی داڕژاو:ـ بەو ئاوەڵناوانە دەوترێت کە لەوشەیەکی سادەو پێـشگرێك، یـاخود پاشگرێك یاخود هەردووکیان پێك دێت.

یاساکانی سازکردنی ئاوەڵناوی دارِژاو بەم شێوەیەی خوارەوەن:ـ

أ ـ پێشگر + ناو = ئاوەڵناوی دارِژاو

بێ + کار = بێ کار

بێ + هۆش = بێ هۆش

بێ + هێز = بێ هێز

بە + هێز = بەهێز

بە + جەرگ = بەجەرگ

ب ـ ناو + پاشگر (ی، ین، ن، ۆڵ، ەوەر، دار، انە، انی، ەکی...هتد) = ئاوەڵناوی دارِژاو

جیهان + ی = جیهانی

زێڕ + ین = زێڕین

شەرم + ن = شەرمن

کرم + ۆڵ = کرمۆڵ

بەخت + ەوەر = بەختەوەر

پیاو + انە = پیاوانە

کوڕ + انی = کوڕانی

خێڵ + ەکی = خێڵەکی

ترس + ناك = ترسناك

هاوین + ە = هاوینە

فێڵ + باز = فێڵباز

سوود + مەند = سوودمەند

غەم + گین = غەمگین

درۆ + زن = درۆزن

جـ ـ پێشگر (نە، نا) + ئاوەڵناوی سادە = ئاوەڵناوی داڕژاو

نە + خۆش = نەخۆش

نە + ساغ = نەساغ

نا + پاك = ناپاك

نا + خۆش = ناخۆش

د ـ پاشگر (انی، ا، ۆکە، ەلە، ۆڵە، یل، کەلە، کیلە، یلکـە، اك) + ئاوەڵنـاوی سـادە = ئاوەڵناوی داڕژاو

تەخت + انی = تەختانی

ڕەق + انی = ڕەقانی

پیس + ۆکە = پیسۆکە

ترش + ۆکە = ترشۆکە

سەوز + ەڵە = سەوزەڵە

باریك + ەلە = باریکەلە

نەرم + ۆڵە = نەرمۆڵە

ورد + ۆڵە = نەرمۆڵە

ورد + یل = وردیل

جوان + کەلە = جوانکەلە

جوان + کیلە = جوانکیلە

بەرز + ۆڵکە = بەرزۆڵکە

سپی + یلکە = سپییلکە

ڕوون + اك = ڕووناك

هـ ـ پێشگر + ڕەگی کار = ئاوەڵناوی داڕژاو

نە + مر = نەمر

بـ + وێر = بوێر

بـ + کوژ = بکوژ

و- ڕەگی کار + پاشگر = ئاوەڵناوی داڕژاو

نووس + ەك = نووسەك

گەڕ + ۆك = گەڕۆك

زان + ا = زانا

ز ـ ئاوەڵکاری سادە + پاشگر = ئاوەڵناوی داڕژاو

سەر + ەکی = سەرەکی

خوار + دوو = خواردوو

٣ـ ئاوەڵناوی لێکدراو: بەو ئاوەڵناوانە دەوترێت، کە لە وشەیەك یان زیاتر پێك دێت.

یاساکانی سازکردنی ئاوەڵناوی لێکدراو بەم شێوەیەی خوارەوەن:

١ـ ناو + ناو = ئاوەڵناوی لێکدراو

گەردن + بلوور = گەردن بلوور

بەژن + چنار = بەژن چنار

٢ـ ناو + ئاوەڵناوی سادە = ئاوەڵناوی لێکدراو

ڕوو + خۆش = ڕووخۆش

دڵ + تەنگ = دڵ تەنگ

دەست + درێژ = دەست درێژ

بەخت + ڕەش = بەخت ڕەش

٣ـ ناو + ناوی بەرکار = ئاوەڵناوی لێکدراو

سەر + شکاو = سەرشکاو

دڵ + سووتاو = دڵسووتاو

٤ـ ناو + بە + ناو = ئاوەڵناوی لێکدراو

قوڕ + بە + سەر = قوڕبەسەر

ڕوو + بە + خاڵ = ڕووبەخاڵ

٥ـ ئاوەڵناوی سادە + ناو = ئاوەڵناوی لێکدراو

خۆش + باوەڕ = خۆش باوەڕ

پڕ + سوود = پڕسوود

٦ـ ئاوەڵناوی سادە + ە + ناو = ئاوەڵناوی لێکدراو

کەرت + ە + باڵا = کورتە باڵا

پیر + ە + مێرد = پیرەمێرد

٧ـ ناو + ڕەگی کار = ئاوەڵناوی لێکدراو

ئاشتی + خواز = ئاشتی خواز

سەر + بەست = سەربەست

پیاو + کوژ = پیاوکوژ

٨ـ ئاوەڵناوی سادە + ڕەگی کار = ئاوەڵناوی لێکدراو

دوور + بین = دووربین

ڕەش + پۆش = ڕەشپۆش

ڕاست + گۆ = ڕاستگۆ

٩ـ ژمارە + ناو = ئاوەڵناوی لێکدراو

دوو + دڵ = دوودڵ

چوار + چاو = چوارچاو

١٠ـ ئاوەڵکاری سادە + ڕەگی کار = ئاوەڵناوی لێکدراو

زۆر + بلێ = زۆربلێ

١١ـ ئاوەڵکاری سادە + ڕەگی کار + پاشگری (ەر) = ئاوەڵناوی لێکدراو

کەم + خۆ + ەر = کەم خۆر

ئەرکەکانی ئاوەڵناو لە ڕستەدا

ئاوەڵناو دەتوانێ لە ڕستەدا ئەرك ببینێت، بەڵام ناتوانێ هەموو ئەرکێك لە ڕستەدا ببینێت، چونکە ئەرکەکانی دیاریکراوە.

١. ئاوەڵناو دەبێتە دیارخەر بۆ دیارخراوەکە لە ڕستەدا

ئەم ....ە دیارخەر

ئەم گوڵە بکڕە.

ئەو ....ە دیارخەر

ئەو کوڕە زیرەکە.

٢. دەبێتە تەواورکەری ناو

کوڕێکی زیرەك هات.

کچێکی قەشەنگ ڕۆیشت.

٣. دەبێتە تەواوکەری جێناو

ئێوەی تێکۆشەر سەردەکەون.

٤. دەبێتە تەواورکەری کاری ناتەواو

ڕزگار زیرەکە.

ژوورەکە پاکە.

بەشە ئاخاوتنی کار

١. کار لە ڕووی کاتەوە:

- ڕابوردوو
- ڕانەبوردوو

٢. کار لە ڕووی هێزەوە:

- تێپەڕ : بنجی
  نابنجی
- تێنەپەڕ : خوازەکی
  ڕوودان

٣. کار لە ڕووی پێکهاتنەوە:

- سادە
- داڕژاو
- لێکدراو

٤. کار لە ڕووی تەواوییەوە

- کاری تەواو : ڕابوردوو، ڕانەبوردوو
- کاری ناتەواو: ڕابوردوو، ئێستا، داهاتوو

٥. کار لە ڕووی ڕێژەوە:

- ڕاگەیاندن
- دانانی
- فەرماندان

٦ـ کار لەڕووی ئەرێنییەوە: نەرێ، ئەرێ

چەمك و پێناسەی كار

كار بەشێكە لە بەشەكانی ئاخاوتن، كە ڕوودان و كـاتی تێدایـە، مەبەسـت لـە ڕوودانەكە ئەوەیە كە شتێك ڕوویدابێ یان ئەنجام درابـێ، مەبەسـتیش لـە كـات ئـەوا كاتی ڕانەبوردوو و ڕابوردوو دەگرێتەوە[1].

پۆلێنكردنەكانی كار

١. **كار لە ڕووی كاتەوە:**

لەڕووی كاتەوە كار بەسەر ڕابوردوو و ڕانەبوردوو دابەش دەكرێت:

أ ـ كاری ڕابوردوو: ئەو كارەیە، كە ڕووداوەكەی دەكەوێتـە پـێش ئاخاوتنـەوە، واتـا ڕوودانی كارەكە بەسەر چووە و ڕوویـداوە ((كـرداری ڕابـوردوو ئـەو كردارەیـە، كـە پرۆتسێسی ڕوودانەكەی پێش ئاخاوتن بكەوێ))[2]. لە زمانی كوردیدا بۆ سـازكردنی كاری ڕابوردوو، پەنادەبرێتە بەر چاوگ، ئەمیش بەلابردنی (ن)ی چاوگ سـاز دەبێـت ((لە زمانی كوردیدا فرمانی ڕابوردوو بە لابردنی (ن)ی چاوگ دروست دەكرێت))[3]، لەم حاڵەتەشدا كاری ڕابوردووی نزیك دروسـت دەبێـت، كـە بـە یـەكێك لـەم پێـنج مۆرفێمە(وو، ی، د، ا، ت) كۆتاییان دێت:

مۆرفێمی (وو) :

---

١ - بۆ شارەزا بوون لەم بابەتە، بگەڕێوە بۆ: ئەورەحمانی حـاجی مـارف (د)، ڕێزمـانی كـوردی، بـەرگی یەكـەم (وشەسازی)، بەشی پێنجەم (كردار)، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٠.

(٢) د ئەوڕەحمانی حاجی مارف، كردار، ل٢٠٠ .

(٣) عبدالله شالی ، ڕابەری قوتابیان بۆ چاوگ و بۆ فرمان، چاپی یەكـەم ، چـاپخانەی(دار الجـاحظ)، ١٩٧٦، بەغدا ، ل٤.

چاوگ	لابردنی (ن)	کاری ڕابوردوو	مۆرفێمی ڕابوردوو
چوون	- ن	چوو	وو
بوون	- ن	بوو	وو
دڕوون	- ن	دڕوو	وو
چوون	- ن	چوو	وو

مۆرفێمی (ی) :

چاوگ	لابردنی (ن)	کاری ڕابوردوو	مۆرفێمی ڕابوردوو
کڕین	- ن	کڕی	ی
فڕین	- ن	فڕی	ی
بڕین	- ن	بڕی	ی
سڕین	- ن	سڕی	ی

مۆرفێمی (د) : -

چاوگ	لابردنی (ن)	کاری ڕابوردوو	مۆرفێمی ڕابوردوو
مردن	ـ ن	مرد	د
کردن	ـ ن	کرد	د
بردن	ـ ن	برد	د
خواردن	ـ ن	خوارد	د

مۆرفێمی (ا) :-

چاوگ	لابردنی (ن)	کاری ڕابوردوو	مۆرفێمی ڕابوردوو
سووتان	ـ ن	سووتا	ا
ڕووخان	ـ ن	ڕووخا	ا
شکان	ـ ن	شکا	ا
ڕژان	ـ ن	ڕژا	ا

مۆرفێمی (ت) :

چاوگ	لابردنی (ن)	کاری ڕابوردوو	مۆرفێمی ڕابوردوو
کەوتن	ـ ن	کەوت	ت
خەوتن	ـ ن	خەوت	ت
شوشتن	ـ ن	شوشت	ت
نوستن	ـ ن	نوست	ت

*** جۆرەکانی کاری ڕابوردوو**

١. ڕابوردووی نزیك: ئەو کارەیە، کە دەلالەت لەسەر ڕوودانی کارێك لەڕابوردووی نزیکدا دەکات[1].

چاوگ — ن = ڕابوردووی نزیك

چوون — ن = چوو

بردن — ن = برد

سوتان — ن — سوتا

1 - نووری عەلی ئەمین، ڕێزمانی کوردی، چاپخانەی کامەران، سلێمانی، ١٩٦٠، ل٢٠٢.

کەوتن — ن = کەوت

مردن — ن = مرد

٢. ڕابوردووی بەردەوام: ئەو کارەیە، کـە دەلالـەت لەسـەر ڕوودان و بـەردەوامی کارێـك لەکاتی ڕابوردوودا دەکات[1].

دە + ڕابوردووی نزیك = ڕابوردووی بەردەوام

دە + چوو = دەچوو

دە + برد = دەبرد

دە + کەوت = دەکەوت

دە + خەوت = دەخەوت

٣. ڕابوردووی دوور: ئەو کارەیە، کە دەلالەت لەسەر ڕوودانی کارێـك لـەڕابوردووی دووردا دەکات[2].

ڕابوردووی نزیك + بوو = ڕابوردووی دوور

کەوت + بوو = کەوتبوو

خەوت + بوو = خەوتبوو

سوتا + بوو = سوتابوو

شکا + بوو = شکابوو

1 - هەمان سەرچاوە، ل ٢٢٣.

2 - هەمان سەرچاوە، ل ١١٦.

٤. **ڕابوردووی تەواو**: ئەو کارەیە، کە دەلالەت لەسەر ڕوودانی کارێك لەڕابوردوویەکی نەزۆر دوور و نەزۆر نزیك دا دەکات[1].

ڕابوردووی نزیك (وە / یە) = ڕابوردووی تەواو

(ووە / ییە)

کەوت + ووە / ییە = کەوتووە، کەوتییە

سوتا + وە / یە = سوتاوە، سوتایە

ئەگەر کاری ڕابوردووی نزیك، کۆتایی بە مۆرفیمەکانی (ت، د) هاتبێ، ئەوا بۆ کاری ڕابوردووی تەواو، مۆرفیمەکانی (ووە / ییە) وەردەگرێت، بەڵام جۆرەکانی تر مۆرفیمی (وە / یە) وەردەگرن.

بۆ نەرێ کردنی کاری ڕابوردوو نیشانەی (نە) وەردەگرێ، کە دەخرێتە سەر بەشی پێشەوەی کارەکە.

ئەرێ	نەرێ
کەوت	نەکەوت
برد	نەبرد
شکابوو	نەشکابوو

ب ـ **کاری ڕانەبوردوو**: ئەو کارەیە، کە ڕوودانەکەی دەکەوێتە دوای ئاخاوتن، واتا کارەکە ڕووی نەداوە، یان ئێستا ڕوودەدات یان لە داهاتوودا . لە زمانی کوردیدا بۆ

1 - نووری عەلی ئەمین، قەواعیدی زمانی کوردی، لە (صرف و نەحو)دا، بەرگی یەکەم، ١٩٥٦، چاپخانەی مەعارف، بەغدا، ل ١٧.

سازکردنی کاری ڕانەبوردوو، پەنا دەبرێتە بەر (ڕەگی ڕانەبوردوو) و، مۆرفێمی ئەرێی ڕانەبوردووش دەکەوێتە پێش ڕەگەکە و جێناوی لکاویش بـە کارەکـەوە دەنووسـێت، واتا یاساکەی بەم شێوەیە :

مۆرفێمی ئەرێ (دە) + ڕەگی ڕانەبوردوو + جێناوی لکاوی بێ هێز. (١)

خواردن ⟵ دە + خۆ + م =دەخۆم .

شوشتن ⟵ دە + شۆ + ات = دەشوات .

شکان ⟵ دە +شکێ + م =دەشکێم .

یاسای بنەڕەتی کاری ڕانەبوردوو لەسێ مۆرفیمی ڕەگی کارو کاتی ڕانـەبوردوو و جێناوی لکاو پێك دێت و بـەگۆڕینی هەریـەکێکیان فـۆڕم و واتاکـەی دەگۆڕێـت، و کارەکە تێپەڕ بێت یـان تێنەپـەڕ، جێنـاوی لکـاو هەمیـشە لەکۆمەڵـەی (م ـ یـن) وەردەگرێ(٢).

بـۆ جیاکردنـەوەی کـاری ڕانـەبوردووی (ئێـستا و داهـاتوو) لـە دیـالێکتی ناوەڕاستدا، ئەوا بە هۆی ئاوەڵکـارە کاتییـەکان جـودا دەکرێنـەوە ((لـە کرمـانجیی خوارووادا بۆ جیاکردنەوەی کاتی ئێستا و ئایندە هیچ نیشانەییێکی وشەسـازی نییـە، جیاکردنەوەیان بە ڕێگەی لێکـسیکی واتـا بەیاریـدەی هەنـدێك وشـە بـە تایبـەتی

---

(١) جێناوی بێ هێز ئەوانەن ، کە لەگـەڵ ڕابـوردووی تێنەپـەڕدا دەردەکـەون و بـە دوای ڕانـەبوردووی تێپـەڕ و تێنەپەڕدا دێن : بڕوانە: د. ئەورەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کـوردی ، بـەرگی یەکـەم (وشەسـازی) ، بەشـی دووەم (جێناو) ،ل ١٠٦.

2 - محەمەد عومەر عەول، دابەشبوونی کرداری لێکدراو لەڕووی داڕشتن و ئەرکەوە (لەکرمانجی خواروو)دا، نامەی ماجستێر، زانکۆی سلێمانی، ٢٠٠١، ل ٢٨.

ئاوەڵکردارەوە مەبەست دەردەبڕن))[1]، بە جۆرێك بۆ کاتی ئێستا (وا، ئەوا، ئێستا) بەکاردێت و، بۆ کاتی داهاتووش (بەیانی،هەفتەی داهاتوو، مانگێکی تر ، هەفتەیەکی .....هتد) بەکاردێت، وەکو:

وا
ئێستا } دەڕۆم بۆ کۆلێژ .
ئەوا
↓
کاری ڕانەبوردووی ئێستا

بەیانی
دواتر } دەڕۆم بۆ کۆلێژ .
هەفتەیەکی تر
↓
کاری ڕانەبوردووی داهاتوو

بۆ نەرێ کردنی کاری ڕانەبوردووش، ئەوا مۆرفێمی (نا) دەچێتە شوێنی (دە) و دەیکات بە نەرێ، وەك :

دەڕۆم ← ناڕۆم .

بەیانی دەچم بۆ بازاڕ .

بەیانی ناچم بۆ بازاڕ .

---

(١) د ئەورەحمانی حاجی مارف، کردار، ل ١٩٧.

٢. کار لە ڕووی هێزەوە:

کار لە ڕووی هێزەوە دەکرێتە دووبەش:

أـ کاری تێپەڕ: لە زمانی کوردیدا زمانەوانان و نووسەران چەندین پێناسەیان بۆ کاری تێپەڕ کردوو[(١)]،دەتوانین هەموو پێناسەکانیش لە چوار دەوری یەك چەمکدا کۆ بکەینەوە، بەو واتایەی بڵێین کاری تێپەڕ ئەو کارەیە،کە هێزی کاریگەریەکەی لە بکەرەوە تێ‌دەپەڕێت بۆ سەر کەرەستەیەکی تر، ئەویش بەرکاری ڕاستەوخۆیە، بۆ زیاتر ڕوونکردنەوە با سەیری ئەم نموونەیە بکەین :

- گۆران سێوەکەی خوارد .

گۆران ← بکەر

سێوەکەی ← بەرکاری ڕاستەوخۆ

خوارد ← کاری ڕابوردووی تێپەڕ

لەم ڕستەیەدا وشەی (گۆران) بکەری ناو ڕستەکەیە و، بە خواردنی شتێك هەستاوە،کە ئەویش (سێو)ە، هێزەکەش لێرەدا کەوتۆتە سەر بەرکاری ڕاستەوخۆ، کارەکەش کە (خوارد)ە، کارێکی تێپەڕە، دەبێت ئەوەش بوترێت کە لە زمانی کوردیدا هەموو کارێکی تێپەڕ لەناو ڕستەدا، یەك بەرکاری ڕاستەوخۆ وەردەگرێت، بەڵام بۆ

(١) - سەعید صدقی دەڵێت : ((متعدی فعلیکە لە فاعلەکەی جوی ببیتەوە واحتیاجی ببی بە مفعول بە))
بڕوانە: مختصر صرف ونحوی کوردی ، ١٩٢٨، ل٤٤ .

- تەوفیق وەهبی دەڵێت :((فیعلی موتەعەددی کارێ بەیان ئەکا کەلە باسلێکراوەو تەجاوەزی کەسێ یان شتێکیتر بکا)) بڕوانە: دەستووری زمانی کوردی ،١٩٢٩، ل ٤٢.

- نوری عەلی ئەمین دەڵێت : ((چاوگی تێپەڕ ئەو چاوگەیە هەر کاتێ فرمانێکی لێ دروست کرا ، فرمانەکە لە (مسندالیە)یەکەی جوێ ئەبێتەوە بۆ کەسێ یا شتێکی تر)) بڕوانە : ڕێزمانی کوردی ، ١٩٦٠ ، ل٦١.

- د.ئەورەحمانی حاجی مارف دەڵێت: ((واتای چالاکی کاراو ڕێچکەی بەرەوبەرکار نیشان دەدات)) بڕوانە: ڕێزمانی کوردی-بەرگی یەکەم (وشەسازی)) — بەشی پێنجەم —کردار- ٢٠٠٠، ل٤٦ .

بەرکاری ناڕاستەوخۆ،ئەوا دەشێت لە ڕستەی کاری تێپەڕدا بەرکارێکی ناڕاستەوخۆ یان زیاتر ببینرێت و، لەم وێنەیەی خوارەوەدا فراوانترین سنووری کاری تێپەڕ بەپێی کەرەستە سەرەکییەکان لەناو ڕستەدا دەخەینە ڕوو[1]

ئازاد شەوێ لەماڵەوە پارە بۆ نەوزاد لەباوکم وەردەگرێ .

لەگەڵ ئەوەشدا زۆر جاران لە ڕستەی کاری تێپەڕدا،وا دەبێت بەرکارەکەی لە ڕووی سیما (ڕوخسار)ەوە بە دیار نەکەوێت، کە ئەمەش وای لە زۆر کەسان کردووە بە هەڵەدا بچن و بڵێن ئەم ڕستە یە بەرکاری تێدا نییە، بەڵام لە ڕووی واتاوە بەرکارێك لەناو ڕستە کەدا دەبینرێت،وەك (ئازاد دەتوانێ بنووسێ)[2]،لێرەدا لە ڕووی ڕووخسارەوە بەرکار دەرنەکەوتووە، بەڵام لە ڕووی واتاوە ئازاد دەتوانێ شتێ بنووسێ، جا ئەم شتە نامەیە .. وتارە .. شیعرە.. یا هەر شتێکی ترە ...

کاری تێپەڕ لە ڕووی هەبوونەوە، بە سەر دوو جۆر دابەش دەبێت :-

١- تێپەڕی ڕەسەن (بنجی)، ئەو کارە تێپەڕانە دەگرێتەوە،کە لە بناغە و بنجدا تێپەڕن، وەك (بردن، کردن، شوشتن، خواردن،....).

٢- تێپەڕی ناڕەسەن (نابنجی)، ئەو کارە تێپەڕانە دەگرێتەوە، کە لە بناغەدا تێنەپەڕن، بەڵام بەهۆی پاشگری (-اندن) بوونەتە کارێکی تێپەڕ،[3]وەك:

خەوتن ⟵ خەو + اندن = خەواندن .

هەروەها کاری تێپەڕ لە زمانی کوردیدا،هەروەك زمانی عەرەبی دەشێت یەك بەرکار وەرگرێ و، دەشێت زیاتر بێت، بەم شێوەیەی خوارەوە [1] :

---

(٢) عومەر مەحموود کەریم ، کاری تێپەڕ و تێنەپەڕ لە زمانی کوردیدا ، نامەی ماجستێر ، بەشی کوردی کۆلیژی پەروەردە (ئیبن روشد)ی زانکۆی بەغدا ، ٢٠٠٤، ل٤١.

(٣) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی ، کردار ، ل ٣١٦ .

(٤) مصطفى محمد زەنگنە ، کار و ئەرکی لە سینتاکسدا ، ل٢٤.

یەکەم/ ئەو کارە تێپەڕانەی کە یەك بەرکار لەناو ڕستەدا وەردەگرن، وەك :

- مەریوان سێو دەخوات .

مەریوان ← بکەر

سێو ← بەرکاری ڕاستەوخۆ

دەخوات ← کاری ڕانەبوردووی تێپەڕ

دووەم/ ئەو کارە تێپەڕانەی کە دوو بەرکار لە ڕستەدا وەردەگرن،وەك :

من پارە دەدەمە تۆ.

من ← بکەر

پارە ← بەرکاری ڕاستەوخۆ

دەدەمە ← کاری تێپەڕ

تۆ ← بەرکاری ناڕاستەوخۆ

سێیەم/ ئەو کارە تێپەڕانەی،کە سێ بەرکار وەردەگرن، وەك کارەکانی (وەرگرتن، دان، بردن سەندن، کڕین)[٢] ،وەك :

من پارە لە تۆ وەردەگرم بۆ ئازاد .

---

(٥) عومەر مەحموود کەریم ، هەمان سەرچاوە ، ل ٤١ .

(١) نەریمان عەبدوڵڵا خۆشناو، کاری تیپەڕ لێکۆڵینەوەیەکی بەرانبەرییە لە نێوان زمانی کوردی و زمانی عەرەبیدا ، گ . کاروان ، ژ. (١٩٨) ، ٢٠٠٥، ل ١٥٨-١٥٩.

لە زمانی کوردیدا ڕێگا چارە دانراوە بۆ گۆڕینی کاری تێنەپەڕ بۆ کاری تێپەڕ، ئەویش بە زیادکردنی پاشگری (-اندن) و خستنە سەر ڕەگی کارەکە، کە بە هۆیەوە دەیکاتە تێپەڕ،وەك :-

خەوتن ⟵ خەو + اندن = خەواندن .

فڕین ⟵ فڕ + اندن = فڕاندن.

شکان ⟵ شکا + اندن = شکاندن.

ڕووخان ⟵ ڕووخا + اندن = ڕووخاندن.

لەم کارانەی سەرەوەدا، کارەکانی (شکا، ڕووخا) بە (ا) کۆتاییان هاتووە، ئەمە لەلایەك و لەلایەکی تریشەوە لە ڕەگی ڕابوردووەوە وەرگیراون بۆ کردنی بە تێپەڕ، دیارە لە نێوان ئەم دوو (ا) ە ،یەکەکیان لەناو دەچێت، چونکە لە زمانی کوردیدا هەرگیز دوو بزوێن لە دوای یەکتردا نایێن.

هەروەها هەندێك کاری تێنەپەڕمان هەیە، کە بەرانبەرەکەیان کاری تێپەڕ هەیە ، لەوانە[1]:

تێنەپەڕ		تێپەڕ
کەوتن	⟵	**خستن**
هاتن	⟵	**هێنان، هانین**
چوون	⟵	**بردن**
ڕۆیشتن	⟵	**ناردن**
ڕژان	⟵	**ڕشتن**
گۆڕان	⟵	**گۆڕین**

(٢) لیژنەی زمان و زانستەکانی ، ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی ، ل١٢٣.

سڕانەوە ← سڕینەوە

پچڕان ← پچڕین

بزووتن ← بزاوتن

سوان ← سوین (سوون)

قەلشتن ← قەڵاشتن

قڵیشان ← قەڵاشتن

مانەوە ← هێشتنەوە، هێلانەوە

مان ← هێشتن، هێلان

کشانەوە ← کێشانەوە

هەڵستان ← هەڵ گرتن

هەروەها هەندێك کاری تێنەپەڕمان هەیە، دەشێت بەهۆی (-اندن) ەوە بکرێنە تێپــەڕ، سەرەڕای ئەوەش تێپەڕی بەرانبەریان هەیە، وەك :

تێنەپەڕ		تێپەڕ
کەوتن	←	کەواندن، خستن
مردن	←	مراندن، کوشتن
چوون	←	چواندن، بردن

لێرەدا لە زۆر حاڵەتدا مانای تێپەڕی بەرانبەر و بە تێپەڕ کراوەکە وەك یــەك نــابن، وەك (مردن) تێپەڕی بەرانبەری (کوشتن)ە و، دەکرێت بە (مراندن)، بەڵام لــە ڕووی مانــاوە (مراندن) و (کوشتن) جوودان [1]، وەك :

– **پیاوەکە خۆی کوشت – لێرە مردووە .**

---

(١) پرۆفیسۆر وریا عومەر ئەمین، ئاسۆیەکی تری زمانەوانی، ل١٨٨.

- پیاوەکە خۆی مراند - لێرە نەمردووە

هەروەها هەندێك کاری تێنەپەڕمان هەیە، کە بەرانبەریان کاری تێپەڕی نییە و پاشگری (ـــ اندن)یش وەرناگرن، وەك[1]:

(سرەوتن، نیشتن، زان، گەنین)

دیارە لێرەدا ئەم وشانە ڕوودانیان لە ژوور ئارەزوو و دەسەڵاتی مرۆڤدا نییە، چونکە ((تۆ دەتوانی یەکێکی تر(بخەوێنی و یا بشێوێنی) بەهۆی ئەو ئامرازانەوە، کە خەوتن و شێوان پەیدا دەکەن، بەڵام ناتوانی لە دەروونی هەمان کەسدا (سرەوتن) پەیداکەیت، چونکە سرەوتنەکە لەلاوە نایەت بۆی ....)) [2]

هەروەها هەندێك کاری تێنەپەڕ، بە یارمەتی کاری یارمەتیدەری (هێنان) و (خستن) ەوە دەکرێنە تێپەڕ، وەك:

منداڵەکەی هێنایە پێکەنین .

منداڵەکەی خستە گریان . [3]

ئەگەرچی لە پێشەوە ئاماژەمان بۆ ئەوە کرد، کە پاشگری (-اندن) کاری تێنەپەڕ دەکاتە تێپەڕ، هەروەها دەوری ڕۆنانی کاری تێنەپەڕیش دەبینێت، بەتایبەتی کاتێك کە دەچێتە سەر ناوی دەنگە سروشتییەکان و دەیانکات بە کاری تێنەپەڕ، وەك :

قیژە + اندن = قیژاندن .

گرمە + اندن = گرماندن .

باعە + اندن = باعاندن .

---

(٢) د. ئەورەحمان حاجی مارف، کردار، ل ٥٨.

(٣) لیژنەی زمان و زانستەکانی ، ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی ، ل١٢٣.

(٤) عومەر مەحموود کەریم، هەمان سەرچاوە، ل ٥٩.

زیڕە + اندن = زیڕاندن .

باڕە + اندن = باڕاندن . (۱)

هەروەها (-اندن) چەندین ئەرکی تری جودا جودا دەبینێت، لەوانە چاوگی لێکدراو دەکات بە چاوگی داڕژاو، وەك :

نەخش کردن ⟵ نەخشاندن (۲)

هەروەها کار و چاوگی بێگانەی تێپەڕ، بەتایبەتی لە زمانی عەرەبی دەکاتە کوردی و هەر بە تێپەڕیش دەمێنێتەوە و، هەموو تایبەتمەندییەکانی زمانی کوردی وەردەگرێت، وەك:

«شبە» + اندن = شوبهاندن

خلق + اندن = خولقاندن . (۳)

دیارە ئەم حاڵەتانەی،کە لەوەوپێش ئاماژەمان بۆی کرد، هەموو وەك خۆی سەد دەر سەد بەبێ گۆڕانکاری بەکارنایێت، بەڵکو حاڵەتی تریش هەن و هەندێك گۆڕانکاریش دەبینرێت لە کاتی خستنە سەری پاشگری (-اندن) بۆ سەر کارەکان و، ئەرکی (-اندن) گەلێك زۆرە، بەڵام لێرەدا هەر ئەوەندە ئاماژەی بۆ دەکەین،لەگەڵ ئەمانەشدا دەبێت ڕێکخستن و شێوازی پاشگری (-اندن) ڕوون بکەینەوە،کە چۆن سازبووە، چونکە وەك زانراوە،کە پاشگری (-اندن) هەر هەمووی مۆرفێمی تێپەڕاندنی کار نییە، بەڵکو

---

(۱) لیژنەی زمان و زانستەکانی ، ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی ، ل۱۲۳.

(۲) د.نەسرین فەخری ، پاشگری (اندن) لە زمانی کوردیدا ، گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد ، بەرگی سێیەم ، بەشی یەکەم ، بەغدا ،۱۹۷٤، ل ۲۲۷ .

(۳) هەمان سەرچاوە ، ل۲۲۳.

بە تەنیا (ن) ی یەکەم مۆرفیمی تێپەڕاندنە٬ کەواتا دەبێت (ن) ەکە،مۆرفێمی تێپەڕانـدن بێت ، چونکە (ا) نیشانەی کاتە بۆ ڕابوردوو و،(ێ)ش نیشانەی کاتە بۆ ڕانەبوردوو[١] .

هەندێ جار بەرکاری ڕاستەوخۆ لە ڕۆنانی سەرەوەدا (لە ڕووی ڕوخسارەوە) دەرناکەوێ، کەچی لە ڕۆنانی ژێرەوەدا (لە ڕووی ناوەرۆکە — لە ڕووی واتاوە) بوونی هەیە و دەردەکەوێ، وەك ئەم نموونانەی خوارەوە:

خواردمان .... ئێمە خواردمان .... ئێمە نانەکەمان خوارد.

هێنام .... من هێنام .... من نامەکەم هێنا.

بردی .... ئەو بردی .... ئەو نامەکەی برد.

ب- کاری تێنەپەڕ: لە زمانی کوردیدا نووسەران و زمانەوانانیان چـەندین پێناسـەیان بـۆ کاری تێنەپـەڕ کـردووە[٢]، دەتـوانین هـەموو پێناسـەکان لـە چـواردەوری یـەك چـەمکدا کۆبکەینەوە، بەو واتایەی بڵێین کاری تێنەپەڕ ئەو کارەیـە، کـە کاریگـەری هێزەکـەی لـە بکەرەوە تێ ناپەڕێت بۆ سەر بەشێکی تر، بەو واتایەی ناچێتە سـەر بـەرکاری ڕاسـتەوخۆ،

---

(١) سەرچاوەی پێشوو ، ل ٥٧.

(٢)- سەعید صدقی دەڵێت: ((لازم فعلیکە دەبی لازم فاعلەکەی لێیجوی نەبیتەوە و محتاج بە مفعول بە نەبی وکو حسن هات)) بڕوانە: مختصر صرف ونحوی کوردی ، ١٩٢٨، ل ٤٤ .

- تەوفیق وەهبی دەڵێت: ((فیعلی لازیم کارێ یان حالێ بەیان ئەکا کە لە باسـلێکراوەوە ڕاسـتەوخۆ تـەجاوەزی کەسێ یان شتێکیتر نەکا، وەکو قەل ئەفڕێ)) بڕوانە : دەستووری زمانی کوردی، ١٩٢٩ ، ل ٤٢ .

- نوری عەلی ئەمین دەڵێـت: ((چـاوگی تێنەپـەڕ ئـەو چـاوگەیە هـەر کاتـێ فرمـانێکی لێ دروسـت کـرا لـە (مسندالیە)یەکەی جوێ نەبیتەوە بۆ کەسێ یان شتێکی تر ، وەکـو دۆیەکـە ڕژا)) بڕوانـە : ڕێزمـانی کـوردی ، ١٩٦٠،ل٦٠.

- د. ئەورەحمانی حاجی مارف دەڵێت: ((کرداری تێنەپەڕ پێوەندیی ڕوودان بە کاراوە ڕادەگەیەنن ، وە ئەم جۆرە کردارانە پێویستیان بە بەرکار نی یە)) بڕوانە: ڕێزمانی کوردی، کردار،٢٠٠٠، ل ٤٦ .

واتا خاڵی جیاکردنەوەی تێنەپەڕ لە تێپەڕ، بەرکاری ڕاستەوخۆیە، بۆ ڕوونکردنەوەی زیاتر، با سەیری ئەم نموونەیە بکەین :

- ڕزگار ڕۆیشت .

↓ ↓

بکەر کاری ڕابوردووی تێنەپەڕ

لەم ڕستەیەدا وشەی (ڕزگار) بکەری ناو ڕستەکەیە و، کارێکی ئەنجام داوە، ئەویش (ڕۆیشتن)ە و، هێزەکەی لەناو ڕستەدا تەنیا لە دەوری بکەر جێگیر بووە و نەچۆتە سەر کەرەستەیەکی تر و، کاری (ڕۆیشت)یش کارێکی ڕابوردووی تێنەپەڕە،ئەم ڕستەیەی سەرەوەش بە تەسکترین ڕستەی کاری تێنەپەڕ دەژمێردرێت، کە تەنیا (بکەر)ی لەناو ڕستەدا وەرگرتووە، بەڵام دەشێت لە شوێنی تردا کاری تێنەپەڕ، جگە لە(بکەر) لەگەڵ چەندین کەرەستەی تردا دەرکەوێت، لەوانە (بەرکاری ناڕاستەوخۆ)، هەروەکو لەم وێنەیەی خوارەوەدا فراوانترین سنووری کاری تێنەپەڕ لەناو ڕستەدا دەخەینە ڕوو[1] :-

منداڵەکە دوێنێ لەماڵەوە زۆر لە پیاوەکە ترسا .

لە زمانی کوردیدا کاری تێنەپەڕ لە ڕووی هێزەوە دوو جۆرە[2] :

١- تێنەپەڕی خوازەکی (الارادی) : لەم جۆرە کارانەدا دەوری (بکەر) شتێکی ئاشکرا و ئیرادیییە، وەك :-

ئازاد هات .

کوڕەکە ڕۆیشت.

لێرەدا کارە تێنەپەڕەکانی (هات،ڕۆیشت)،پێویستییان بە بکەری ڕاستەقینەی ناو ڕستەکە هەیە بۆ هەڵسوڕانی کارەکە ...

---

(١) عومەر مەحمود کەریم ، هەمان سەرچاوە ، ل٤٣ .

(٢) د.ئەورەحمانی حاجی مارف ، کردار ، ل ٥٠.

٢- تێنەپەڕی ڕوودان (لا إرادی): لەم جۆرەدا،بکەر دەورێکی تایبەتی خۆی نییە، بەو واتایەی کە ئیشەکە بەبێ ویستی بکەر دێتە دی، وەك :-

ئاوەکە ڕژا .

شوشەکە شکا .

لەم ڕستانەدا کارە تێنەپەڕەکانی (ڕژا، شکا) پێویستییان بە دەرکەوتنی بکەرەکە نییە و، هەروەها ڕۆڵی بکەر بەدەرناکەوێت.

دەبێت لێرەدا ئاماژە بۆ ئەوەش بکەین، کە لە زمانی کوردیدا ناشێت کارێکی تێپەڕ بۆ کاری تێنەپەڕ بگۆڕدرێت، واتا کارە تێنەپەڕەکان تەنیا ئەو کارانە دەگەڕێتەوە، کە لە بنجدا تێنەپەڕن .

٣. کار لە ڕووی پێکهاتنەوە

سەبارەت بە پۆلێن کردنی کار لەڕووی پێکهاتنەوە، ئەوە زمانەوانان و نووسەران بیروبۆچوونی جیا جیایان خستۆتە ڕوو، هەندێکیان لەو باوەڕەدان کە (کاری سادە) نەك لەزمانی کوردی بەڵکو لە هیچ زمانێکی جیهاندا نییە، لەم بارەوە (د.محەمەد مەعروف فەتاح) دەڵێت (کاری سادە لەزمانی کوردیدا نییە).[1] هەروەها (د.وریا عومەر ئەمین)یش، هەمان بۆچوون و ڕای هەیە کە دەڵێت ((بەپێی پێوەرە تازەکانی زمانەوانی و مەنتیقی پەیوەندی نێوان کەرەسەکانی زمان، کاری سادە نەك هەر لەکوردیدا نییە، بەڵکو لەهیچ زمانێکا نابێ هەبێ))[2]. دیارە هەردوو زمانەوان لەسەر بنەمای مۆرفیم سەیری کاریان کردووە، هەر بۆیەشە ئەم بیرو بۆچوونەیان هەیە. لەهەمان کاتیشدا (د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف) ئەمە بەڕاست نازانێت کە کاری سادە لەزمانی کوردیدا نەبێت، هەر بۆیە

---

١ - محەمەد مەعروف فەتاح، (د)، کارو پۆلێن کردنەکانی بەپێی ڕۆنان، گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ، ژمارە (١٢١)، ١٩٨٩، ل ٤٠ ـ ٥٩.

٢ - وریا عومەر ئەمین (د)، ڕەخنەی نا ڕەخنە، گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ، ژمارە (١٤٠)، ١٩٩٧، ل ٢٢ ـ ٢٤.

لەوتارێکی ڕەخنەییدا بەپێی بۆچوونەکانی خـۆیی و بەنموونـەیی پراکتیکـی ڕاسـتی بـوونی کاری سادە لەزمانی کوردیدا دەردەخات[1].

بۆیە ئێمە وەکو لەدەستپێکی کتێبەکەدا ئاماژەمان بۆ کرد، کـە لەسـەر بنـەمای وشـەوە سەیری کار دەکەین، هەر بۆیە کار لەڕووی پێکهاتنەوە بەسەر (کاری سادە، کـاری داڕژاو، کاری لێکدراو) دابەش دەکرێت.

١. **کاری سادە:** بەو کارانە دەوترێت کە لە یەك وشەی واتاداری سەربەخۆ پێکدێن، وەکو : برد، ڕۆیشت، شکا ....هتد.

٢. **کاری داڕژاو:** کارێکی ناسادەیە لەکارێکی سادەی واتادارو پاشگرێك یـان پێـشگرێکی بێ واتا پێك دێت، یاخود لەگەڵ هەردووکیان پێك دێت، بەم شێوەیە:

أـ پێشگر + کاری سادە = کاری داڕژاو

هەڵ + واسی = هەڵواسی

هەڵ + بڕی = هەڵبڕی

ڕا + کرد = ڕاکرد

دا + خست = داخست

ب ـ پێشگر + کاری سادە + پاشگر = کاری داڕژاو

هەڵ + کر + دەوە = هەڵکردەوە

هەڵ + دا + وە = هەڵداوە

دا + خست + ەوە = داخستەوە

جـ ـ کاری سادە + پاشگری (ەوە) = کاری داڕژاو

---

١ - ئەورەحمانی حاجی مارف (د)، وتاری کار بەپێی ڕۆنان و چەند سەرنجێك، گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ، ژمارە (١٣٩)، ١٩٩٧، ل ٨ ـ ١٦.

خوارد + ەوە = خواردەوە

چوو + ەوە = چووەوە

هات + ەوە = هاتەوە

د ـ کاری سادە + پاشگر (اندن)

ڕژا + اندن = ڕژاندن

سوتا + اندن = سوتاندن

تێبینی: هەندێك جار پاشگر کە دەچێتە سەر کاری سادە، ئینجا واتای کارەکە تەواو دەبێت، چونکە کاری سادەی ئەوتۆمان هەیە، کە بەسادەیی واتایان نییە، تاکو نەکرێنە کاری داڕژاو، وەکو:

حەسا + ی + ەوە = حەسایەوە

دۆزی + ی + ەوە = دۆزییەوە

کولا + ی + ەوە = کولایەوە

لەرا + ی + ەوە = لەرایەوە

٣ـ کاری لێکدراو: ئەو کارەیە کە لەدوو وشەی سادە یان زیاتر پێك دێت، وە لەناو ڕستەشدا وەکو وشەیەکی سەربەخۆ ئەرکی خۆیان دەبینن، ئەم وشە لێکدراوانەش لەکارێك لەگەڵ بەشێکی تری ئاخاوتن پێك دێن، وەکو:

١ـ ناوی سادە + کاری سادە = کاری لێکدراو

دەست + کەوت = دەستکەوت

یارمەتی + دا = یارمەتیدا

سوار + بوون = سواربوون

٢ـ ناوی داڕژاو + کاری سادە = کاری لێکدراو

ڕێگا + گرت = ڕێگاگرت

گەرما + بوو = گەرمابوو

٣ـ ناوی لێکدراو + کاری سادە = کاری لێکدراو

ناڵە ناڵ + کرد = ناڵەناڵکرد

ماڵئاوایی + کرد = ماڵئاواییکرد

٤ـ ناوی سادە + کاری دارِژاو = کاری لێکدراو

دەست + هەڵبڕی = دەست هەڵبڕی

چاو + پێ کەوت = چاو پێ کەوت

٥ـ فرێزی ناوی + کاری سادە = کاری لێکدراو

لەهۆش + چوو = لەهۆش چوو

لەبیر + کرد = لەبیرکرد

٦ـ فرێزی ناوی + کاری دارِژاو = کاری لێکدراو

بەبیر + هاتەوە = بەبیر هاتەوە

٧ـ ئاوەڵناوی سادە + کاری سادە = کاری لێکدراو

بڵند + کرد = بڵندکرد

خۆش + کرد = خۆشکرد

٨ـ ئاوەڵناوی دارِژاو + کاری سادە = کاری لێکدراو

بەهێز + کرد = بەهێزکرد

نەخۆش + کەوت = نەخۆشکەوت

٩ـ ئاوەڵناوی لێکدراو + کاری سادە = کاری لێکدراو

دڵخۆش + کرد = دڵخۆشکرد

دڵشاد + بوو = دڵشادبوو

١٠ـ ئاوەڵناوی سادە + کاری دارِژاو = کاری لێکدراو

نوێ + کردەوە = نوێکردەوە

تیژ + کردەوە = تیژکردەوە

١١ـ ئاوەڵناوی داڕژاو + کاری داڕژاو = کاری لێکدراو

بەئاگا + هاتەوە = بەئاگاهاتەوە

بەهێز + بووەوە = بەهێزبووەوە

١٢ـ ئاوەڵناوی لێکدراو + کاری داڕژاو = کاری لێکدراو

دڵسارد + کردەوە = دڵساردکردەوە

دڵخۆش + کردەوە = دڵخۆشکردەوە

١٣ـ ئاوەڵکاری سادە + کاری سادە = کاری لێکدراو

زۆر + کرد = زۆر کرد

کەم + کرد = کەمکرد

کەم + بوو = کەمبوو

١٤ـ ئاوەڵکاری سادە + کاری داڕژاو = کاری لێکدراو

کەم + کردەوە = کەمکردەوە

زۆر + کردەوە = زۆر کردەوە

١٥ـ ئاوەڵکاری داڕژاو + کاری سادە = کاری لێکدراو

لەناو + چوو = لەناچوو

لەناو + برد = لەناوبرد

١٦ـ وشەیەك مانای سەربەخۆی نەبێت + کاری سادە = کاری لێکدراو

واز + هێنا = وازهێنا

نقووم + بوو = نقوومبوو

فڕێ + دا = فڕێدا[1]

٤. کار لە ڕووی تەواوییەوە

کار لەڕووی تەواوییەوە لەسەر کاری تەواو و کاری ناتەواو دابەش دەکرێت.

کاری تەواو	کاری ناتەواو
١ـ کات و ڕوودانی تێدایە، کارە تەواوەکان لە زمانی کوردی بریتین لە ڕابوردوو و ڕانەبوردوو/ فەرماندان ٢ـ کارە تەواوەکان ژمارەیان زۆرە. ٣ـ ئەگەر کاری تەواو لە ڕستەدا هەبێت، ئەوا چەمکی بکەر و بەرکاری ڕاستەوخۆ یاخود تەنیا بکەر لە ڕستەکەدا بوونی دەبێت. ٤ـ لەڕووی هێزەوە تێپەڕو تێنەپەڕن.	١ـ تەنیا کاتی تێدایە، کارە ناتەواوەکان ڕابوردوو و ئێستا و داهاتوو دەگرنەخۆ. ٢ـ کارە ناتەوەکان ژمارەیان دیاریکراوە، لە چاوگی ((بوون)) وەرگیراون بەم شێوەیە: بوو: بۆ کاتی ڕابوردوو. ە : بۆ کاتی ئێستا بـ : بۆ داهاتوو دەبم - دەبین دەبیت — دەبن دەبێت - دەبن ٣ـ ئەگەر کاری ناتەواو لە ڕستەدا هەبێت ئەوا چەمکی نیهاد و گوزارە لە ڕستەکەدا بوونی دەبێت. ٤ـ لەڕووی هێزەوە تەنیا تێنەپەڕە.

کاری ناتەواو لە زمانی کوردیدا

---

١ - بۆ ئەم بابەتە بگەڕێوە بۆ: ١ـ ئەورەحمانی حاجی مارف (د)، کردار. ٢ـ لیژنەیەك لەوەزارەتی پەروەردە، کتێبی زمان و ئەدەبی کوردی، پۆلی سێیەم، چاپی ٢٠٠٧.

بەو کارانە دەوترێت کە بە تەنیا بە کارنایەن، بەڵکو دەچنە پاڵ وشەیەکی تر کە پێیان دەوترێت تەواوکەری کاری ناتەواو، ئینجا واتا دەبەخشن.
وەك پێشتر ئاماژەمان بۆ کرد کە کارە ناتەواوەکان لە زمانی کوردیدا لە چاوگی ((بوون))ەوە وەرگیراون، بۆ ڕابوردوو و ئێستا و داهاتوو بەکاردێن.

بوون	بوو.................. ڕابوردوو
	ه...................... ئێستا
	ب .... داهاتوو دەبم - دەبین دەبیت — دەبن دەبێت - دەبن

شێرزاد زیرەکـــە.
نیهاد گوزارە کاری ناتەواوە بۆ کاتی ئێستا
ئـازاد مـامۆستـا بـــوو.
نیهاد گوزارە کاری ناتەواو بۆ کاتی ڕابوردوو
تریفە دەبـێت بـە ئـەنـدازیـار.
نیهاد کاری ناتەواوە بۆ کاتی داهاتوو پێشبەند بەرکاری ناڕاستەوخۆ

کارە ناتەواوەکان لە ڕووی هێزەوە تێنەپەڕن، واتە پێویستییان بە بەرکاری ڕاستەوخۆ نییە. لە دوو حاڵەتدا کارە ناتەواوەکان دەبن بە کاری تەواو، ئەگەر بە واتای لە دایکبوون بێت یاخود بەواتای هەبوون یا خاوەنداریەتی بێت، لەم حاڵەتەشدا کارەکان لەڕووی هێزەوە دەبنە تێپەڕو تێنەپەڕ هەروەك ئەم نموونانەی خوارەوە:

ژنەکە منداڵی بوو.

بکەر بەرکاری ڕاستەوخۆ کاری ڕابوردووی تێپەڕ

محەمەد کراسێکی هەیە.

بکەر بەرکاری ڕاستەوخۆ

دارەکە شین بوو

بکەر کاری لێکدراوی تێنەپەڕە

نیهاد: ئەو بەشەی ڕستەیە، کە شتێکی خراوەتە پاڵ و هیچ شتێ ئەنجام نادا.

گوزارە: ئەو شتەیە کە دەخرێتە پاڵ نیهادەکەو هەمیشە کارێکی ناتەواوی لەگەڵ دایە.

٥. کار لە ڕووی ڕێژەوە

١. **ڕێژەی ڕاگەیاندن:** بەو ڕێژەیە دەوترێت کە ڕاستەوخۆ ڕوودانی کارەکە پیشان دەدات و ڕوودانی کارەکەش دەخاتە پاڵ کەسێك یان شتێك.

٢. **ڕێژەی دانانی:** ئەو ڕێژەیەی کارە، کە ڕاستەوخۆ ئەنجامی ئەو هەواڵەی کە دەیداتە پاڵ کەسێك یان شتێك نایدات بەدەستەوە، بەڵکو لەشێوەی (گومان، ئارەزوو، ئاوات،...هتد) مەبەستەکەی دەردەکەوێت، واتە لەم ڕێژەیەدا وشەکانی (خۆزگە، بریا، دەبوایە، دەبوو، دەبێت،...هتد) لەڕستەکەدا بەکاردەهێنرێن.

١. کاری ڕابوردووی دانانی:

أ. ڕابوردووی نزیکی دانانی

ڕابوردوونی نزیکی ڕاگەیاندن + با + جێناوەکان

کرد + با + م = کردبام

کەوت + با + م = کەوتبام

گرت + با + م = گرتبام

ب. ڕابوردووی تەواوی دانانی

ڕابوردووی نزیکی ڕاگەیاندن + ب + جێناوەکان

کەوت + ب + م = کەوتبم

کرد + ب + م = کردبم

گرت + ب + م = گرتبم

ج. ڕابوردووی بەردەوامی دانانی

ب + ڕابوردووی نزیکی ڕاگەیاندن + ایە

ب + کەوت + ایە = بکەوتایە

ب + گرت + ایە = بگرتایە

د. ڕابوردووی دووری دانانی

ڕابوردووی دووری ڕاگەیاندن + ایە

کەوتبوو + ایە = کەوتبووایە

گرتبوو + ایە = گرتبووایە

کردبوو + ایە = کردبووایە

٢. کاری ڕانەبوردووی دانانی

نیشانەی (ب) دەچێتە شوێنی (دە)ی ڕانەبوردووی ڕاگەیاندن، وەکو دەستووری (ب + ڕەگی کار + جێناوەکان)

دەڕوات ....بڕوات

دەچێت .... بچێت

دەشوات........... بشوات

دەکێڵێت .... بکێڵێت

٣. ڕێژەی فەرماندان

مەبەست لە فەرماندان ئەوەیە، کە کەسی یەکەم (قسەکەر) داوا لـە کەسـی دووەم (تـاك، کۆ) واتە: گوێگر) دەکات، بۆ ئەنجامدانی کارێك. دەستووری کاری فەرمانـدان لـە زمـانی کوردیدا بەم شێوەیە:

بۆ ئەرێ

ب + ڕەگی کار + جێناوی کەسی دووەم (ە، ن)

خوێندن .... بخوێنە، بخوێنن

شووشتن .... بشۆ، بشۆن

کردن .... بکە، بکەن

خواردن .... بخۆ، بخۆن

هەندێ جار جێناوی (ە)ی کەسی دووەمی تاك دەرناکەوێت، لەبەر ئەوەی ڕەگـی کارەکـە کۆتایی بە بزوێنی (ە، ۆ) دێت.

لە کارەکانی داڕژاو و لێکدراودا دەشێت مۆرفیمی (ب)ی فەرماندان نەنووسرێت، وەکو:ـ

دانیشتن .... دابنیشە، دانیشە

سەرکەوتن .... سەربکەوە، سەرکەوە

هەندێ جار کاری فەرماندان لە دەستوور لادەدات، بۆ نموونە :ـ

کاری (هاتن) ئەگەر لەسەر دەستوور بڕوات دەبێ بوترێ (بێ، بێن)، بەڵام فەرماندانی ئەو کارە لە دەستوور لادەدات دەبێت بە (وەرە)، بەڵام لەحاڵەتی نەرێدا دەگەڕێتەوە سەر دەستوور (مەیێ، مەیێن) .

لە ئاخاوتنی زمانی کوردیدا هەندێ ڕستە و دەستەواژەمان هەیە بۆ مەبەستی فەرماندان بەکاردێن، بەبێ ئەوەی مۆرفیمی فەرماندانی تێدا بێت، بۆ نموونە

جگەرە کێشان قەدەغەیە.

وەستانی ئۆتۆمبێل قەدەغەیە.

٦.کار لە ڕووی ئەرێییەوە

ئەرێ: کردەیەکی ڕێزمانییە، ئەرکی سەرەکی جێ بەجێ کردنی کاری ڕستەکە دەگرێتەخۆ.

نەرێ: کردەیەکی زمانەوانییە، کە جگە لەئەرکی سەرەکی کە جێبەجێ نەکردن و بەر پەرچ دانەوەی بەشێکی ڕستە یان هەموو ڕستەکەیە، لەهەندێ زماندا (بۆ نموونە زمانی کوردی) ئەرکی پێچەوانەیی، بەراوردی یەکسەری، سووربوون، پێداگرتن و دوو دڵی بەجێ دەهێنێ. ئەم کردەیە لەزمانی کوردیدا بەدانانی نیشانەکانی نەرێ پێش کارەکە یان ناو یان ئاوەڵناو ئەنجام دەدرێت[1] .

نیشانەکانی نەرێ لە زمانی کوردیدا

١. بۆ کاری ڕابوردوو

نیشانەی (نە) بەکاردێ، کە دەکەوێتە بەشی پێشەوەی کارەکە، وەکو:

کرد.............. نەکرد

برد.............. نەبرد

[1] - عەبدوڵڵا حوسێن ڕەسول، نا کردن لەکوردیدا نامەی ماجستێر، زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٩١، ل ٥.

خوارد............ نەخوارد

ڕۆچوو............ ڕۆنەچوو

بەخێوکرد....... بەخێونەکرد

٢. بۆ کاری ڕانەبوردوو

أ ـ نیشانەی (نا) بەکاردێت، کە دەچێتە شوێنی (دە)ی ڕانەبوردووی ڕاگەیاندن، وەکو

دەکەم .... ناکەم

دەڕوات .... ناڕوات

دەخوات .... ناخوات

دەبات .... نابات

ب ـ نیشانەی (نە) بەکاردێت، کە دەچێتە شوێنی (بـ)ی ڕانەبوردووی دانانی، وەکو:

بخوات .... نەخوات

بڕوات .... نەڕوات

٣. بۆ کاری فەرماندان

نیشانەی (مە) بەکاردێت، جگە لەوەش هەندێ جار (نا، نە) بەکاردێ، کە دەچێتە شوێنی مۆرفیمی ب فەرماندان، وەکو:ـ

بڕۆ .... مەڕۆ، نەڕۆی، ناڕۆی

بخۆ ...... مەخۆ، نەخۆی، ناخۆی

بکێڵن ... مەکێڵن، نەکێڵن، ناکێڵن

بەشە ئاخاوتنی ئاوەڵکار

لەزمانی کوردیدا جگە لەزاراوەی (ئاوەڵکار)، زاراوەکانی (ئاوەڵفرمان، ئاوەڵکار، ئادڤێرب، هاوەڵکار) بەکاردێن بەشێکە لە بەشەکانی ئاخاوتن کە وەسفی کارێك دەکات لە ڕستەکەدا چونکە کات و شوێن و چۆنیەتی و چەندیەتی .....هتد کارەکە لە ڕستەدا دەستنیشان دەکات، ئاوەڵکار دۆست و هاوڕێی کارە، چونکە هەمیشە لەگەڵ کارەکە دێت، واتە پەیوەستە بە کارەکەوە، ئەمەش پێچەوانەی ئاوەڵناوە، چونکە ئاوەڵناو دۆست و هاوڕێی ناوە و لەگەڵ ناودا دێت و بەهۆیەوە وەسفی دەکات.

پۆلێنکردنەکانی ئاوەڵکار لە زمانی کوردیدا

یەکەم: ئاوەڵکار لە ڕووی واتاوە دەکرێت بەم بەشانەی خوارەوە[1]:

١ـ ئاوەڵکاری کاتی: بەو ئاوەڵکارانە دەوترێ کە کاتی ڕوودانی کارەکە دەستنیشان دەکات. ئاوەڵکارە کاتییەکانیش لە زمانی کوردیدا بریتین لە (وا، ئێستا، بەیانی، سبەینێ، هەفتەیەکی تر، ساڵێکی تر، دوایی، دواتر، لە پاشان، مانگێکی تر .... هتد)

دوایی دەچم بۆ ئاهەنگەکە.
ئێستا دەچم بۆ زانکۆ.

١- بۆ شارەزابوون لەم بابەتە بگەڕێوە بۆ: ئەورەحمانی حاجی مارف (د)، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم (وشەسازی)، بەشی چوارەم (ژمارە و ئاوەڵکردار)، دەزگای ڕۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی، بەغدا، ١٩٩٨.

٢ـ ئاوەڵکاری شوێنی: بەو ئاوەڵکارانە دەوترێت کە شوێنی ڕوودانی کارەکە دەست نیشان دەکەن، ئاوەڵکاری شوێنییەکانیش:ـ لە زمانی کوردی بریتین لە (سەر، ژێر، ڕاست، چەپ، لەسەرەوە، لە خوارەوە، لە ژێرەوە، لا، .... هتد).

شیلان لە ژێر دارەکە خەوتووە.

شێرزاد لە سەرەوە دانیشتووە.

٣ـ ئاوەڵکاری چۆنیەتی: بەو ئاوەڵکارانە دەوترێت کە چۆنیەتی ڕوودانی کارەکە دەستنیشان دەکەن، ئاوەڵکاری چۆنیەتیش لە زمانی کوردیدا بریتین لە (جوان، خراپ، خێرا، چاك، باش ....هتد)

ئاوەڵکارە چۆنیەتییەکان لە بنەچەدا ئاوەڵناوی چۆنیەتین، لە حاڵەتێکدا دەبنە ئاوەڵکاری چۆنیەتی ئەگەر لە ڕستەدا وەسفی کار بکەن، هەروەك ئەم نموونانەی خوارەوە دەردەکەون:ـ

جوان کچێکی قەشەنگە. .... (ناو)

ڕێزان جوانە. .... (ئاوەڵناوی چۆنیەتی)

سۆزان جوان دەڕوات. .... (ئاوەڵکاری چۆنیەتی)

٤. ئاوەڵکاری چەندێتی: بەو ئاوەڵکارانە دەوترێت کە چەندێتی ڕوودانی کاری ناو ڕستە دەستنیشان دەکەن.

ئەم وشانەی کە بۆ مەبەستی ئاوەڵکاری چەندێتی بەکاردێن بریتین لە: (زۆر، کەم، کەمێك، تۆزێك، فرە، گەلێك، گەلێ...)

سۆلاف زۆر خێرا هات.

نانەکەم کەمێك خوارد.

وانەکەم زۆر گران بوو

٥. ئاوەڵکاری نەرێنی (نەفی) : ئەو ئاوەڵکارەیە کە نەرێنی کارەکە دەستنیشان دەکات.

ئەو وشانەی بۆ مەبەستی ئاوەڵکاری نەرێنی بەکاردێن بریتین لە (هەرگیز، هەرگیزاوهەرگیز، بەهیچ شێوەیەك، بەهیچ ڕەنگێك، بەهیچ کلۆجێك ...)

هەرگیز ناچمە ئاهەنگەکە.

هەرگیزاوهەرگیز وانەکە ناخوێنم.

بەهیچ شێوەیەك کارناکەین.

٦. ئاوەڵکاری جەختکردن (دڵنیایی): بەو ئاوەڵکارنە دەوترێت کە جەخت لەسەر ئەنجامدان و جێبەجێ کردنی کارەکە دەکات.

ئەو ئاوەڵکارانەی، کە بۆ مەبەست جەختکردن بەکاردێن، بریتین لە (هەر، هەڵبەت، بێگومان، بێشك، بێ سێ و دوو....)

هەردەچم بۆ ئەو ماڵە.

هەڵبەت کارەکە ناکەین.

بێ گومان لە شەڕەکە سەردەکەوین.

٧. ئاوەڵکاری دووبارە کردنەوە: بەو ئاوەڵکارانە دەوترێت کە دووبارەکردنەوە و دووپاتکردنەوەی کارێك ڕادەگەیەنن.

ئەو وشانەی کە بۆ مەبەستی ئاوەڵکاری دووپاتکردنەوە بەکاردێن بریتین لە (دووبارە، دیسان، سەرلەنوێ، جارێکی دی، جارێکی تر ....)

دیسان وانەکە دەستی پێکرد.

دووبارە دەچینە گەشتەکە.

سەرلەنوێ بەهار هاتەوە.

٨. ئاوەڵکاری هۆ و مەبەست: بەو ئاوەڵکارانە دەوترێت کە هۆی ڕوودانی کارێک لەگەڵ مەبەست لە جێبەجێ کردنی کارێك دەخەنە ڕوو.

ئەو وشانەی کە بۆ مەبەستی ئاوەڵکاری هۆ و مەبەست بەکاردێن، بریتین لە (لەبەرئەوە، لەبەرئەوەی، چونکە، لەبرسا، لەترسا، بەخۆڕایی، بە ئەنقەست.....)

پیرەمێردەکە لە داخا مرد.

منداڵەکە لە برسا مرد.

٩. ئاوەڵکاری ڕێکخستن: بەو ئاوەڵکارانە دەوترێت کە شێوە و جۆری جێبەجێ کردنی کارەکە دەخاتەڕوو.

ئەو وشانەی کە بۆ مەبەستی ئاوەڵکاری ڕێکخستن بەکاردێن، بریتیین لە (ژنانە، پیاوانە، مەردانە، منداڵانە، گورگ ئاسا، تاقم تاقم، کەم کەم، دەستە دەستە،.....)

ئێمە لەماڵەوە بەگشتی کاردەکەین.

نیوەڕۆ بە دووقۆڵی نان دەخۆین.

قوتابییەکان پۆل پۆل هاتنە ژوورەوە.

٢. ئاوەڵکار لە ڕووی پێکهاتنەوە:

دابەش دەبێ بەسەر (سادە و داڕژاو و لێکدراو)دا:

١. ئاوەڵکاری سادە: بەو ئاوەڵکارانە کە لە یەك وشەی واتاداری سەربەخۆ پێکدێت، وەك (خێرا، هێندێ، هێمن، باش، خراپ، زۆر، فرە، ئێستا، پار، سەر، ژێر .....).

٢. ئاوەڵکاری داڕژاو: بەو ئاوەڵکارانە دەوترێت کە لە ئاوەڵکارێکی سادە لەگەڵ پێشگرێك یاخود پاشگرێك یاخود هەردووکیان پێکدێت، وەك (بێ گومان،ـ بێ شك، بێ ناز، بێ وچان، بە تەنیا، بەکوڵ، بە پەلە .....). یاساکانی سازکردنی ئاوەڵکاری داڕژاوـ

١ـ پێشگر + ناو = ئاوەڵکاری داڕژاو

بە + ناز = بەناز

بە + شەو = بەشەو

بێ + گومان = بێ گومان

٢ـ ناو + پاشگر = ئاوەڵکاری داڕژاو

ڕۆژ + ێ = ڕۆژێ

پیاو + انە = پیاوانە

٣ـ پێشگر + ناو + پاشگر = ئاوەڵکاری داڕژاو

بە + پیاو + ەتی = بەپیاوەتی

بێ + باك + انە = بێ باکانە

بە + برا + یتی = بەبرایەتی

٤ـ پێشگر + ئاوەڵناو = ئاوەڵکاری داڕژاو

بە + پەلە = بەپەلە

بە + خێرا = بەخێرا

٥ـ ئاوەڵناو + پاشگر = ئاوەڵکاری داڕژاو

دلێر + انە = دلێرانە

مەرد + انە = مەردانە

٦ـ پێشگر + ئاوەڵناو + پاشگر = ئاوەڵکاری داڕژاو

بە + جوان + ی = بەجوانی

بە + سارد + ی = بەساردی

٧ـ پێشگر + ئاوەڵکاری سادە = ئاوەڵکاری داڕژاو

لە + ژێر = لەژێر

لە + ناو = لەناو

٣. ئاوەڵکاری لێکدارو: بەو ئاوەڵکارانە دەوترێت کە لە دوو وشە یاخود زیاتر پێکدێن.

شێوەی پێکهاتنی ئاوەڵکاری لێکدراو بەمجۆرەیە:

١. دووبارە کردنەوەی ناو، ژمارە، ئاوەڵناو، ئاوەڵکار

پۆل پۆل، دەستە دەستە تاقم تاقم .... (ناو)

دوو دوو، سێ سێ، چوار چوار .... (ژمارە)

جوان جوان، ورد ورد........................... (ئاوەڵناو)

کەم کەم، خێرا خێرا .... (ئاوەڵکار)

٢. دووبارەکردنەوە لەگەڵ کەرەسەیەك (او، ەو، بە، لە).

پشتاوپشت، دۆڵاودۆڵ، بانەوبان، پاشەوپاش، شاخەوشاخ، ڕۆژبەڕۆژ، ساڵ بە ساڵ، یەك بە یەك،.....

٣. ئاوەڵناو + بە + ناو = ئاوەڵکاری لێکدراو

پڕ بە دەم، پڕ بە دڵ

٤. ژمارە + ناو یاخود ئاوەڵکار = ئاوەڵکاری لێکدراو

یەکجار، یەکسەر، یەك شەممە، نیوەڕۆ ......

٥. وشەی (هەر) + ناو، ژمارە، ئاوەڵکار = ئاوەڵکاری لێکدراو

هەردەم، هەردوو، هەرلا

٦. وشەی (ئەم، ئەو) + ناو = ئاوەڵکاری لێکدراو

ئەم شەو، ئەم ساڵ، ئەم ڕۆ ....

٧ـ پێشگری (لە) + سەر + ئاوەڵکاری سادە = ئاوەڵکاری لێکدراو

لەسەرلا، لەسەر پشت...

٨ـ ناو + ەو + ئاوەڵکاری سادە = ئاوەڵکاری لێکدراو

سەر + ەو + خوار = سەرەوخوار

٩ـ وشە + و + وشە = ئاوەڵکاری لێکدراو

تیروپڕ، جاروبار، گورج و گۆڵ

١٠ـ پێشگر + ئاوەڵناوی لێکدراو + پاشگر = ئاوەڵکاری لێکدراو

بە + دڵشکاو + ی = بەدڵشکاوی

١١ـ ئاوەڵکار + ناوبەند + ئاوەڵکار = ئاوەڵکاری لێکدراو

سەر + ان + سەر = سەرانسەر

١٢ـ ئاوەڵکار + نا + ئاوەڵکار = ئاوەڵکاری لێکدراو

پار + نا + پێرار = پارنا پێرار

دوێنێ + نا + پێرێ = دوێنێ ناپێرێ

ئەرکەکانی ئاوەڵکار لەڕستەدا

١. ئاوەڵکار دەبێتە تەواوکەری کار، جا کارەکە ڕابوردوو بێ یا ڕانەبوردوو یا داخوازی [٥]...

- ڕێباز خێرا ڕۆیشت.

خێرا ← ئاوەڵکاری چۆنیەتی تەواوکەری کاری ڕابوردوو

ڕۆیشت ← **کاری ڕابردوو**

- ڕێباز خێرا دەڕوات.

خێرا ← ئاوەڵکاری چۆنیەتی تەواوکەری کاری ڕانەبوردوو

دەڕوات ← کاری ڕانەبوردوو

- ڕێباز خێرا بڕۆ.

ئاوەڵکاری چۆنیەتی — کاری داخوازی

تەواوکەری کاری داخوازی

٢.ئاوەڵکار دەبێتە تەواوکەری ئاوەڵکارێکی تر یا چەند ئاوەڵکارێکی تر...و بەیەکەوە فرێزی ئاوەڵکاری ساز دەکەن.

- سۆران زۆر خێرا ڕۆیشت.

ئاوەڵکاری چەندێتی — ئاوەڵکاری چۆنێتی

فرێزی ئاوەڵکاری

- ڕێباز گەلێك درەنگ هاتەوە .

ئاوەڵکاری چەندێتی — ئاوەڵکاری کاتی

فرێزی ئاوەڵکاری

- محەمەد بەیانی زوو زۆر خێرا برۆ بۆ بازاڕ.

ئاوەڵکاری کاتی — ئاوەڵکاری کاتی — ئاوەڵکاری چەندێتی — ئاوەڵکاری چۆنیەتی

فرێزی ئاوەڵکاری — فرێزی ئاوەڵکاری

٣. ئاوەڵکار دەبێتە نیهاد، ئەگەر هاتوو کاری (ڕابوردوو، ڕانەبوردوو، داخوازی) لە نێو ڕستەدا نەبوو... واتە کاری ناتەواو لە ڕستەدا هەبوو... کارە ناتەواوەکانیش لە زمانی کوردیدا لە بناغەدا لە (بوون) هاتوونە.... کە بەهۆیەوە بۆ کاتی ڕابوردوو (بوو) بەکاردێت... و بۆ کاتی ئێستا (ە) بەکاردێت و بۆ داهاتوو (دەبێت) بەکاردێت.

- دوێنی هەینی بوو.

ئاوەڵکاری کاتی (نیهاد) — کاری ناتەواوە بۆ کاتی ڕابوردوو

- سبەینێ درەنگ بوو.

ئاوەڵکاری کاتی (نیهاد) — کاری ناتەواوە بۆ کاتی ڕابوردوو

- ئەمڕۆ شەممە یە.

ئاوەڵکاری کاتی (نیهاد) — کاری ناتەواوە بۆ کاتی ئێستا

٤. ئاوەڵکار دەبێتە گوزارە، دیسانەکە گەر هاتوو کاری ناتەواو لە ڕستەدا هەبوو.....

- ئازاد گەلێك درەنگە. ـــ (ە) کاری ناتەواوە بۆ کاتی ئێستا

ئاوەڵکاری کاتی

تەواوکەری کاری ناتەواو، گوزارەیە

- سبەینێ درەنگ بوو.

ئاوەڵکاری کاتی (بوو) کاری ناتەواوە بۆ کاتی ڕابوردوو

تەواوکەری کاری ناتەواوە، گوزارەیە

بەشە ئاخاوتنی پێشبەند (پریپۆزیشن)

بەشێکە لە بەشەکانی ئاخاوتن کە بەتەنیا بەکارنایەت، بەڵکو پێویستی بە کەرەسەی تر هەیە بۆ ئەوەی واتا ببەخشن، ئەگەرچی پێشبەندەکە لە بنچینەدا واتای شوێنی و ئاڕاستەکردن دەگەیەنێت. وەکو ئاماژەمان بۆی کرد، کە پێشبەند لە پێش ناوێك یان جێناوێك دێت، بۆ پیشاندانی پەیوەندی نێوان ئەو ناوە یان ئەو جێناوە لەگەڵ ناوێکی تری نێو ڕستەکەدا .

پێشبەندەکان لە زمانی کوردیدا ژمارەیان چوارە (بە، لە، بۆ، ە)، ئەم پێشبەندانە بە زۆری لەگەڵ (ناو، جێناو، ئاوەڵناو، ژمارە) دێن، هەرکاتێکیش پێشبەند لە ڕستەدا هەبێت،ئەوە کەرەسەکانی ناو و جێناو دەکەونە دوای پێشبەندەکانەوەو ئەرکی بەرکاری ناڕاستەوخۆ دەبینن. بەڵام کاتێك (ژمارە و ئاوەڵناو) لە دوای پێشبەندەوە دێن،ئەوا ناتوانن ئەرکی بەرکاری ناڕاستەوخۆ ببینن، بەڵکو وشەکەی دوای ژمارەو ئاوەڵناو ئەرکی بەرکاری ناڕاستەوخۆ دەبینن، وەکو:

ئازاد دەچێت بۆ زانکۆ.

بۆ : پێشبەند

زانکۆ : ناو، بەرکاری ناڕاستەوخۆ.

فڕۆکەکان بە ئاسماندا دەسوڕێنەوە.

بە : پێشبەند.

ئاسمان : ناو، بەرکاری ناڕاستەوخۆ.

شێرزاد لە تۆ دەچێت.

لە: پێشبەند.

تۆ : جێناو، بەرکاری ناڕاستەوخۆ.

ئاواز لە یەکەم ژوور دانیشتووە.

لە: پێشبەند.

یەکەم : ژمارەی بنجی

ژوور : ناو، بەرکاری ناڕاستەوخۆ.

ئاواز لە جوانترین ژوور دانیشتووە.

لە : پێشبەند.

ژوور : ناو، بەرکاری ناڕاستەوخۆ

ئەم پێشبەندانە لە ڕووی ڕوخسارەوە سەربەخۆن، بەڵام لە ئاستی ڕستەسازیدا زۆرجاران لە شێوەی بەندا دەردەکەون، هەروەکو ئەمانەی خوارەوە :

بە تۆ دەڵێم. ← پێت دەڵێم .(پێ)

لە تۆ دەپرسم. ← لێت دەپرسم . (لێ)

زۆرجاران پێشبەندی (ە) لەبری پێشبەندەکانی تر بەکاردێت،بەبێ ئەوەی واتای سەرەکی ڕستەکە بگۆڕێ، هەروەکو ئەم نموونانەی خوارەوە :

ئازاد دەچێت بۆ زانکۆ .

ئازاد دەچێتە زانکۆ.

شیلان چوو بۆ کەرکووک .

شیلان چووە کەرکووک .

پێشبەندەکانی (بە،لە،بۆ،ە) لە ڕووی پێکهاتنەوە سادەن، بەڵام کاتێ دەبن لێکدراو ئەگەر لەگەڵ پاشبەنەکانەوە(لە....دا، لە .....را،لە.....ەوە،بە.....دا،.....) بێن، وەکو:

کاروان لە هەولێرەوە هاتووە.

فڕۆکەکە بە ئاسماندا دەسوڕێتەوە .

مۆرفیمی (ە) لە زمانی کوردیدا نزیکەی سێزدە ئەرک دەبینێ، بۆیە دەبێت زۆر وردبین لە دۆزینەوەی ئەم مۆرفیمە کاتێك لە شێوەی پێشبەند دەردەکەوێ، بە جۆرێك لەگەڵ کاری ڕابوردوو و ڕانەبوردوو بێت، وەکو بەشە ئاخاوتنی پێشبەند سەیر دەکرێت.

ئەرکەکانی (ە) لە زمانی کوردیدا

مۆڕفیمی (ە) یەکێکە لە مۆڕفیمە چالاکەکانی زمانی کوردی، سەرەڕای ئەوەی بەشداری لە دروستکردنی جێناوی نیشانەدا دەکا، ئەرکی تریش دەبینێ، وەك :

١- دەبێتە کاری ناتەواو بۆ کاتی ئێستا،، لەو حاڵەتەی کە کاری تەواو لە ڕستەدا نەبێت، وەکو :

- شیلان زیرەکە.

- بەناز جوانە.

٢- دەبێتە ناوبەند و بەشداری دەکات لە دروستکردنی وشەی لێکدراودا، واتە((ئەم مۆڕفیمە ئەتوانێ دوو وشە لە یەك نزیك بکاتەوە و بە یەکیان ببەستێتەوە))[١] . بەم شێوەیە:

ا-دروستکردنی وشەی لێکدراو لە دوو ناو[٢]،وەکو:

گوڵ + ە +هێرۆ = گوڵە هێرۆ

گوڵ + ە + گونم = گوڵە گەنم[٣]

ب- دروستکردنی وشەی لێکدراو لە ناو و ئاوەڵناو، وەکو[٤]:

١- عەبدوڵڵا حوسێن ڕەسوڵ (٢٠٠٥)، ئەرکەکانی مۆڕفیمی(ە) لە زمانی کوردیدا، گ. سابات، ژ(١)، ل٣٨.

٢- ئەورەحمانی حاجی مارف (١٩٧٩)، ڕێزمانی کوردی، ناو، ل١٣٤.

٣- عەبدوڵڵا حوسێن ڕەسول (٢٠٠٥)، هەمان سەرچاوە، ل٣٨.

٤- ئەورەحمانی حاجی مارف (١٩٧٩)، هەمان سەرچاوە، ل١٣٤.

مێرگ + ە + سوور = مێرگە سوور

کێڵە + ە + سپی = کێڵە سپی

ج- دروستکردنی وشەی لێکدراو لە ئاوەڵناو و ناو، وەکو:

ڕەش + ە + با = ڕەشەبا

سەوز + ە + گیا = سەوزە گیا

د-دروستکردنی وشەی لێکدراو لە دووبارەکردنەوەی ئاوەڵناودا[1]، نموونە:

خاو + ە + خاو = خاوە خاو

ورد + ە + ورد = وردە ورد

٣- لە کاری فەرماندااندا دەبێتە جێناوی لکاو بۆ کەسی دووەمی تاک، لەم حاڵەتەشدا جێناوەکە ئەرکی بکەر لە ڕستەکەدا دەبینێ، وەکو:

- بخوێنە تا دەربچی.

- دەرگاکە داخە.

٤- دەبێتە پێشبەند (پریپۆزیشن)، ئەگەر هاتوو بە کاری ڕابوردوو یان ڕانەبوردوو بلکێ و جێگای ئامرازە پەیوەندیەکانی (بە، بۆ) بگرێتەوە[2]، وەکو:

- چووینە سەیران. ___ چووین بۆ سەیران.

بیکەنە سەیران. ___ بیکەن بە سەیران.

٥-دەبێتە پاشگر بۆ دروستکردن و سازکردنی وشەی نوێ. وەکو:

چاك + ە = چاکە

سەوز = ە = سەوزە

١- عەفان حەمە شەریف (٢٠٠٠)، ئەرکی بزوێنی (ە) لە ئاستی سینتاکسدا، ل١٢٧.

٢ - ئیدریس عەبدوڵڵا (١٩٩٩)، بزوێنی (ە) لە ئاستەکانی دەنگسازی و وشەسازی و ڕستەسازی، ل١٣٢.

٦- دەبێتە ئامراز و نیشانەی بانگهێشتن، وەکو[1]:

کاك + ە = کاکە

خاڵ + ە = خاڵە

٧- دەبێتە پاشگر لەگەڵ هەندێك قەدی چاوگ بۆ دروستکردنی ئاوەڵناوی کراوی دارِژراو، وەکو:

کرد + ە = کردە

کوشت + ە = کوشتە

٨- دەبێتە ئامراز و نیشانەی ناسراوی، کە لەم حاڵەتەدا کورتکراوەی نیشانەی (ەکە)ی ناسراوییە، وەکو :

کورِە هاتە ژوورەوە.

کچە چووە ماڵەوە.

١٠ـ لەکرمانجی سەرِوودا دەبێتە جێناوی کەسی لکاو بۆ کەسی سێیەمی تاك لەگەڵ کاری رِانەبوردوودا وەکو:

ئەو دەرسێ دنڤیسە.

ئەو دکەڤە.

١١ـ دەبێتە ئامرازی دانەپاڵ و لەبری ئامرازی دانەپاڵی (ی) بەکاردێت، وەکو:

پێنووسە رِەشەکە بکرِە.

---

١ - عەفان حەمە شەریف (٢٠٠٠)، هەمان سەرچاوە، ل١٢٨.

جگە لەم ئەرکانە، مۆرفیمی (ە) چەندین ئەرکی تریش دەبینێ[1].

ئامرازی (ی) بەهیچ شێوەیەك وەکو پێشبەند بەکارنایەت، بەڵکو دەتوانێ ببێتە جێناو یان ئامرازی دانەپاڵ لە کاتی ئامرازی دانەپاڵدا ناوێك دەخاتە پاڵ ناوێك یاخود جێناوێك دەخاتە پاڵ ئاوەڵناوێك . وەکو ئەم نموونانەی خوارەوە:

کوڕی ئازاد زیرەکە.

کچی ئەو جوانە.

ئێوەی تێکۆشەر سەردەکەون.

کوڕێکی زیرەك هات.

پاشبەندەکان (ەوە، وە، دا، ڕا)

بەو کەرەستانە دەوترێت کە دەچنە سەر بەشی دواوەی ناوێك یان جێناوێك یان هەر بەشێك لە بەشەکانی ئاخاوتن کاتێك پێشبەندەکان لەگەڵ پاشبەندەکان دێن ئەوە بەیەکەوە پێشبەندێکی نادسادە دروست دەکەن، چونکە لە پێشەوە ئاماژەمان پێکرد کە پێشبەندی سادە لە حاڵەتێك دەبێتە نادسادە کاتێك لەگەڵ پاشبەندەکان بێت.

---

١ - بۆ زیاتر شارەزابوون لە ئەرکەکانی(ە) بڕوانە ئەم سەرچاوانەی خوارەوە:

ا- شێرکۆ بابان، چەند نهێنیەك لە ڕێزمانی ئامرازی پەیوەندی (ە)دا، گ.کاروان، ژ(١٥٢)، ل٧٦-٧٨.

ب- نوری عەلی ئەمین، دەوری بزوێنی(ە) لە زمانی کوردیدا، گ(ڕۆشنبیری نوێ) ، ژ(١١١)، ل١٦٩-١٨٢.

ج- ئەحمەد هیرانی (١٩٩٧)، سێ کێشەی ڕێزمانی لە زمانی کوردیدا و چارەیان ئەبێ چی بێ؟!، گ (کاروان)، ژ (١١٢-١١٣)، ل٢٤-٢٥.

سادە	ناسادە
بە	بە .... دا
لە	لە .... دا
بۆ	بۆ .... دا

نامەکە بە تۆدا دەنێرم.

نامە: بەرکاری ڕاستەوخۆ.

بە : پێبەندی سادە

تۆ : بەرکاری ناڕاستەوخۆ.

دا: پاشبەند.

دەنێرم: کاری ڕابوردووی تێپەڕ

ڕزگار دەچێت بۆ بازاڕ .

ڕزگار: بکەرە.

دەچێت: کاری ڕانەبوردووی تێنەپەڕ.

بۆ: پێشبەند.

بازاڕ : بەرکاری ناڕاستەوخۆ.

کتێبەکە دەدەم بە تۆ.

کتێبەکە: بەرکاری ڕاستەوخۆ.

دەدەم : کاری ڕانەبوردووی تێپەڕ

م : بکەر

بە : پێشبەند

تۆ : بەرکاری ناڕاستەوخۆ

کتێبەکە دەدەمە تۆ.

کتێبەکە: بەرکاری ڕاستەوخۆ

دەدەم : کاری ڕانەبوردووی تێپەڕ

م : بکەر

ە : پێشبەند

تۆ : بەرکاری ناڕاستەوخۆ

لە دهۆکەوە هاتووە.

لە: پێشبەند

دهۆك: بەرکاری ناڕاستەوخۆ

ەوە: پاشبەند، پاشگری دووبارەبوونەوە

هاتووە : کاری ڕابوردووی تەواو

بەشە ئاخاوتنی ژمارە

١. ڕێگای دروستکردن

- کۆکردنەوە
- لێکدان

٢. لە ڕووی پێکهاتنەوە :

- ژمارەی سادە
- ژمارەی دارِژاو
- ژمارەی لێکدراو

٣. جۆرەکانی ژمارە لە ڕووی واتاوە:

- بنجی
- کەرتی
- ڕێکخستن

ژمارە: بەشێکە لەبەشەکانی ئاخاوتن کە ڕێژە و ئەندازە و ژمارەی کەرەستەکان لە ڕستەدا دیاری دەکات.

بەشە ئاخاوتنی ژمارە یەکێکە لەو بابەتانەی کە گێروگرفتێکی زۆری لەسەرە، چونکە زۆربەی قوتابخانە زمانەوانییە نوێیەکان بەتایبەتی (ئەمریکی و بەریتانی) لەسەر ئەو باوەڕەن کە ژمارە بەشە ئاخاوتنێکی سەربەخۆ نییە، بەڵکو بەشێکە لە بەشە ئاخاوتنی ئاوەڵناو، تەنانەت هەندێ لە زمانەوانە کوردەکان لەسەر ئەو باوەڕەن کە ژمارە بەشە ئاخاوتن نەبێ، بەبێ لەبەر چاوگرتنی خاسیەتی تایبەتی زمانی کوردی، دەبێ ئەوەش بوترێ کە لە قوتابخانەی زمانەوانی ڕووسی (مۆسکۆ) لە بارەی پۆلێنکردنی بەشە ئاخاوتنەکان ژمارە بە بەشە ئاخاوتنێك سەیر دەکات.

پۆلێنکردنەکانی ژمارە

یەکەم: ڕێگاکانی دروستکردنی ژمارە

هەردوو ڕێگای کۆکردنەوەو لێکدان پەیوەندی زمان بەماتماتیکەوە دەردەخات، بەهۆیەوە ئەوەمان بۆ ڕوون دەکاتەوە کەتا چەند ئەم دوو زانستە پەیوەندیان بەیەکەوە هەیە.

١. **ڕێگای کۆکردنەوە:** بەهۆی کۆکردنەوە دوو ژمارە دەدرێنە پاڵ یەکترەوە، ئەم ڕێگایە لەسەر بەشی زۆری ئەو ژمارانە ئەنجام دەدرێت کە لە سەرووی یازدەوەن، نموونە :

چوار + دە = چواردە

چل + شەش = چل و شەش

پەنجا + پێنج = پەنجاوپێنج

هەشت + دە = هەژدە

ئەگەر سەیرێکی ئەم نموونانەی سەرەوە بکەین دەبینین جیاوازی لە نێوانیاندا هەیە، بە جۆرێك وشەکانی ژمارە (چواردە، شازدە، حەڤدە،.......) ژمارەی لێکدراون بەبێ ئەوەی بەهۆی ئامرازەوە بچنە پاڵ یەکترییەوە، کەچی ژمارەکانی (چل و شەش، بیست و یەك، بیست و دوو، پەنجاوپێنج .....) کە ژمارەی لێکدراون، بەڵام بەهۆی ئامرازی بەیەکبەستنی (و) بەستراون، ئەمە لەلایەکەوە لەلایەکی ترەوە ئەو ژمارانەی کە بەهۆی ژمارە سازدەدرێن، دەبینین هەندێ جار تووشی حاڵەتی فۆنۆلۆجی دەبن، وەك :

هەشت + دە = هەژدە

نۆ + دە = نۆزدە

لێرەدا دەنگی (ش) گۆڕاوە بۆ (ژ)

٢. **ڕێگای لێکدان:** ئەو ژمارانە دەگرێتەخۆ، کە بەهۆی لێکدانەوە سازدەکرێن.

دوو × سەد = دووسەد

چوار × هەزار = چوار هەزار

شەش × ملیۆن = شەش ملیۆن

دووەم: ژمارە لە ڕووی پێکهاتنەوە

١. ژمارەی سادە: بەو ژمارانە دەوترێت کە لە یەك وشەی واتادار پێکدێن، وەك (یەك، دوو، سێ، چوار، پێنج، حەوت،....) (بیست، سی، چل)....هتد.

٢. ژمارەی داڕژاو: بەو ژمارانە دەوترێت کە لە ژمارەیەکی سادە لەگەڵ پێشگرێك یاخود پاشگرێك یان هەردووکیان پێکدێت، وەك (پەنجا، حەفتا، هەشتا، ......)...هتد.

ژمارەی لێکدراو: بەو ژمارانە دەوترێت کە لە دوو ژمارە یان زیاتر پێکدێن، وەك (چواردە، سی و سێ، بیست و حەوت، دووهەزار و شەش ...)...هتد.

سێیەم: ژمارە لە ڕووی واتاوە:

١. ژمارەی بنجی: بەو ژمارانە دەوترێت کە ژمارەی ڕاستەقینە و بنچینەیی لە خۆدەگرێت، واتە هەموو ژمارە سەرەکیەکان لە خۆدەگرێت، وەك (یەك، دوو، سێ، بیست، چل، سەد، دووسەد، هەزار، ملیۆن...)...هتد.

سێ قوتابی هاتوون.

دوو پیاو مردوون

ژمارەی بنجی لەنێو ڕستەدا چەند تایبەتمەندیەکی هەیە، لەوانە:

دەشێ دوو ژمارەی بنجی بەیارمەتی ئامرازی (و) بێت، و دەشێ بەبێ ئامرازی (و) بێت، وەکو:

سێ چوار قوتابی هاتوون.

قوتابیانی پێنج و شەش تاقیکردنەوەیان هەیە.

بۆ دەرخستنی بڕی شتێك، ئەوا وشەیەك لەگەڵ ژمارەی بنجی دەردەکەوێت، بەیەکەوەش دەبنە وشەیەکی لێکدراو، وشەکانیش بریتیین لە (سەر، دەستە، بەرگ، پارچە، چاوە، بن، دانە، چوون،...هتد). وەکو:

- دوو دەستە پێنووسم کڕی.
- سێ بەرگ پەرتووکم فرۆشت.
- یەك پارچە زەویان هەیە.

تێبینی:

١. یەکێك لە خاسیەتەکانی ژمارەی بنجی ئەوەیە کە دەشێ بە ژمارە واتە ڕەقەم بنووسرێت، کە ئەمەش جیای دەکاتەوە لە تەواوی بەشە ئاخاوتنەکانی تر، وەك:

چوار پیاو هاتن.

٤ پیاو هاتن.

٢. لەهەمان کاتیشدا ناو واتای چەندێتی تێدایە وەکو لەمانەی خوارەوە بۆمان دەردەکەوێت:

(چلە، سەدە، حەفتە، ......) (چل، سەد، حەوت، .....) دیارە لێرەدا جیاوازییەکی ڕوون و ئاشکرا لە نێوانیاندا هەیە، چونکە (چلە، سەدە، حەفتە، .....) لە ڕووی بەشە ئاخاوتنەوە بەشە ئاخاوتنی ناون ، لە ڕووی پێکهاتنەوە داڕژاون، ناتوانرێت بە ژمارە بنووسرێن. بەڵام (چل، سەد، حەوت.....) لە ڕووی بەشە ئاخاوتنەوە بەشە ئاخاوتنی ژمارەن، لە ڕووی پێکهاتنیشەوە سادەن دەشێ بە ژمارەش بنووسرێن.

٣. ئەو وشانەی لەگەڵ بەشە ئاخاوتنی ژمارە دێن، دەشێت ناسراو بن یاین نەناسراو، تایبەتی، گشتی، تاك،یان کۆ

دوو پیاو هاتن

دوو پیاوەکە هاتوون

٤. ژمارە (یەك) کاتێك کە لەگەڵ ناوێك دێت دەشێ وەك نیشانەیەکی نەناسراوی دەرکەوێ.

یەك کوڕ هاتووە.

کوڕێك هاتووە.

یەك کچ زیرەکە.

کچێك زیرەکە.

یەك : وەك بەشە ئاخاوتنی ژمارە دەرکەوتووە سەربەخۆیە.

ێك : نەناسراوە، لکاوە کەوتۆتە دوای ناوەکە.

٢. ژمارەی ڕێکخستن: بەو ژمارانە دەوترێت کە ئەندازە و ڕێکخستنی کەرەستەکە دەگەیەنێت، لە زمانی کوردیدا دوو یاسای تایبەتیمان هەیە بۆ سازکردنی ژمارەی ڕێکخستن، ك ئەوانیش بریتیین لە:

بنجی + ەم = ڕێکخستن

یەك + ەم = یەکەم

چوار + ەم = چوارەم

بنجی + ەمین = ڕێکخستن

چوار + ەمین = چوارەمین

بەڵام ئەگەر ژمارەیەك بە پیتی بزوێن کۆتایی هاتبێت، ئەوا پیتێکی نەبزوێن دێتە نێوانیان، وەك:

سێ + ەمین = سێیەمین

سێ + ەمین = سێهەم

لە<u>یەکەمین</u> ژوور دانیشتووم.

ئازاد بەیەکەم دەرچوو.

٣. ژمارەی کەرتی: بەو ژمارانە دەوترێت کە ڕێژەو ئەندازەی کەرتەکە دیاری دەکات، بەو واتایەی چەندێتی دەگەیەنێت لەم جۆرەدا دەبێت خانەی ژمارەکان بزانین ئەمە لەلایەك وە لەلایەکی ترەوە زۆرجار، بەیاریدەی وشەی (لەسەر) یا پێشبەندی (لە) ژمارەی کەرتی سازدەکرێت، بەجۆرێك پێشەندی (لە) یا لەسەرەتای دەستەواژەکەوە دێت، واتە لەپێش ژمارەیەکی گەورەوە دێت و ژمارە بچووکەکەش دەکەوێتە دوای خۆیانەوە،[1] وەکو:

لەهەزارا چل قوتابی دەرچوون.

یانیش هەندێ جار پێشبەندی (لە) دەکەوێتە نێوان دوو ژمارەکەوە وەکو:

پێنج لەسەدی پارەکەم دەوێ.

یەك لەپێنجی مەڕەکانم دۆشی.

یا بەهۆی وشەی (لە) کە دەکەوێتە نێوان هەردوو ژمارەکەوە، وەکو:

دوو لەسەر پێنجی قوتابیان ئامادە بوون.

چوار لەسەر هەشتی کتێبەکانمان هێنا.

١ ــــــــــــــــــــــ ٩ یەکان

١٠ ــــــــــــــــــــــ ٩٩دەیان

١٠٠ ــــــــــــــــــــــ ٩٩٩ سەدان

١٠٠٠ ــــــــــــــــــــــ ٩٩٩٩٩٩ هەزاران

یەك لەسەر چواری کتێبەکانم کڕی.

لە سەدا دەی قوتابییەکان دەرچوون.

---

١ - ئەورەحمانی حاجی مارف (د)، فەرهەنگی زاراوەی زمنناسی، سلێمانی، ٢٠٠٤، ل ٢٥٣ ـ ٢٥٤.

بەشە ئاخاوتنی ئامرازی سەرسوڕمان و بانگهێشت

ئامرازی سەرسوڕمان: مەبەست لە ئامرازی سەرسوڕمان یاخود ڕستەی سەرسوڕمان ئەوەیە کە قسەکەر واتە کەسی یەکەم هەستی خۆی بەرانبەر دەردەبڕێ، ئەم هەست دەربڕینە بۆ هەردوو حاڵەت بۆ خۆشی و ناخۆشی بەکاردێت.

لە زمانی کوردیدا کۆمەڵێك ئامراز و وشەمان هەیە کە ئەویش بۆ مەبەستی سەرسوڕمانی بەکاردێن، کە بەسەر دوو گرووپ دابەش دەکرێن، بەم شێوەیە :

١. ئامرازی سەرسوڕمان بۆ حاڵەتی خۆشی(ئافەرین، ئۆخەی، ئۆخەیش، هەربژی ....)

ئافەرین! بە یەکەم دەرچووی.

٢. ئامرازی سەرسوڕمان بۆ حاڵەتی ناخۆشی (ئاخ، ئۆف، پەکو، پەکوف، ئای، ئۆف، مخابن.........)

ئاخ! دیسان لە وانەکە دەرنەچووم.

لە زمانی کوردیدا ڕستەی سەرسوڕمان بە دوو شێواز دروست دەکرێت:

لە شێوازی یەکەمدا وشەی سەرسوڕمانی لە ڕستەکەدا دەبینرێت، لەم حاڵەتەشدا نیشانەی سەرسوڕمانی (!)دەکەوێنە دوای وشەکەوە و نیشانەی (.)خاڵ لە کۆتایی ڕستەکەدا دادەنرێت،وەکو:

ئافەرین ! بە یەکەم دەرچوویت .

مخابن ! ئازاد دەرنەچوو .

لە شێوازی دووەمدا وشەی سەرسوڕمانی لە ڕستەکەدا نابینرێت، لەم حاڵەتەشدا نیشانەی سەرسوڕمانی (!) دەکەوێتە کۆتایی ڕستەکەوە، وەکو :

خانووێکی جوانە !

بەیەکەم دەرچوویت !

تێبینی

لە زمان بەگشتی و لە زمانی کوردی بە تایبەتی دوو دیاردە دەبینرێت، کە ئەوانیش (هێز) و (ئاوازە)ن، مەبەست لە هێز ئەوەیە کە هێزێك دەچێتە سەر بڕگەیەك لە بڕگەکانی وشـە، واتە دیاردەیەکی وشەسازییە. مەبەستیش لە ئاوازە ئەوەیە کە دەخرێتە سەر وشـەیەك لـە وشەکانی ڕستە، واتە حاڵەت و دیاردەیەکی ڕستەسازییە، ئـەم دوو حاڵەتـە (هێـز، ئـاواز) دەچنە ناو چوارچێوەی پراگماتیکەوە، چونکە دەبێ هەردوو لایەنی قسەکەر و گوێگر هەبێ ئینجا ئەنجام دەدرێت.

ئامرازی بانگهێشت یان بانگکردن: مەبەست لە ڕستەی بانگکردن بەو ڕستانە دەوترێت کە لایەنی بانگکردنی تێدایە، واتە ئامرازێك لە ئامرازەکانی بـانگکردن یـان نیـشانەیەك لـە نیشانەکانی بانگکردن دەبینرێ.

لە کرمانجی ناوەڕاستی زمانی کوردیدا تەنیا لە حاڵەتی بانگکردندا جیاوازی لە نێوان نێر و مێ دەکرێت.

ئامراز و نیشانەکانی بانککردن بەم شێوەیەی خوارەوەن:

ئامرازەکانی بانگکردن:

(ئەی، هۆ(نێر)، هێ(مێ)، ....)

ئەی کوڕینە وەرنە مەکتەب.

هێ کچینە وەرنەماڵەوە.

نیشانەکانی بانگکردن:

ینە : بۆ کۆی نێر و مێ بەکاردێت.

ە، ۆ : بۆ تاکی نێر بەکاردێت.

کوڕە وەرە ماڵەوە

ێ: بۆ تاکی مێ بەکاردێت

کچێ بڕۆ نان بخۆ.

بەشە ئاخاوتنی پارتیکڵ

بەشێکە لەبەشەکانی ئاخاوتن، کە هەمیشە لەپاڵ کارێك یان چاوگێك دێت، ئەمیش بۆ دیاریکردنی مەبەستێك کە دەبێتە هۆی تەواوکردنی مانای کارەکە یاخود چاوگەکە.

فۆڕمەکانی پارتیکڵیش لەزمانی کوردیدا بریتیین لە (دەی، دا، دە، با، دەبا، خۆ، جا، دەبوو، دەبێت، هاتا، خستە، دەتوانین، دەتوانێت، دەشێت، دەوێرم،...هتد).

ئەمە بەشە ئاخاوتنە لەڕووی پێکهاتنەوە سادەن، بەزۆری لەپێش کارێک یان چاوگێك لەڕستەدا دێت، بەتایبەتی لەڕێژەی دانانیدا لەگەڵ کارەکانی (ڕابوردوو، ڕانەبوردوو) دەردەکەوێ لەم حاڵەتەشدا واتای ڕستەکە دەچێتە حاڵەتی خۆزگەیی، (ویست،...هتد).

دەبوو بڕۆیشتبمایە ئاهەنگەکە.

دەبێت تاقیکردنەوەکە ئەنجام نەدەین.

بەشە ئاخاوتنی ئامرازی پەیوەندی

لەزمانی کوردیدا جگە لەزاراوەی ئامرازی پەیوەندی، ئەوا زاراوەکانی (ئامرازی لێکدەر، ئامرازی عەتف، ئامرازی بەستنەوە، ئامرازی ڕەبت، ئامرازی پەیوەندی) بەکاردێن، کە هەرهەموویان بۆ هەمان مەبەست دەگەیەنن.

مەبەست لەئامرازی پەیوەندی بەو ئامرازانە دەوترێت کە بۆ بەستنەوەی دوو وشە یان دوو فرێز یا دوو ڕستە بەیەکترەوە بەکاردێن، بەمەبەستی دیاریکردنی پەیوەندی نێوان ئەم دوو وشە یاخود ئەم دوو فرێزە یاخود ئەم دوو ڕستەیە.

ئامرازەکانی پەیوەندیش لەزمانی کوردیدا بریتیین لە (و، ش، یش، بەڵام، کەی، کا، بەڵکو، بەڵکی، نە...نە، یا، یان، یاخود، نەك، نەوەك، نەوەکو، تا، هەتا، تاکو، هەتاکو، هەتاوەکو،...هتد)[1].

وەکو لەپێشەوە ئاماژەمان بۆی کرد کە ئەم ئامرازانە دەشێ دوو وشە یا دوو فرێز یا دوو ڕستە بەیەکەوە ببەستن، بۆ نموونە: ئامرازی پەیوەندی (و) لەزمانی کوردیدا بەم شێوانەی خوارەوە بەکاردێت:

١ـ دوو وشەی سادە دەخاتە پاڵ یەکتری و وشەیەکی لێکدراو ساز دەکات، وەکو:

هێلکەو ڕۆن، گورج وگۆڵ، لەرزوتا، مشتومڕ،...هتد).

٢ـ دوو فرێزو دەستەواژە دەخاتە پاڵ یەکتریەوە، وەکو:

مانگا دۆشین و قەزوان فرۆشتن نەگوتراوە.

---

[1] - لیژنەی زمان و زانستەکان، ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی، کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٦، ل ٣٣٣ ـ ٣٣٤.

٣ـ دوو ڕستەی سادە دەخاتە پاڵ یەکتریەوە بەهۆیەوە ڕستەیەکی لێکدراو ساز دەکات، وەکو:

ـ من و محەمەد رۆیشتین.

ـ جووتیارەکە زەوییەکەی کێڵاو تۆوەکەی پێوەکرد.

ـ ئازاد نانی خواردو ڕۆیشت.

بەڵام ئامرازی پەیوەندی (ش ـ یش) تەنیا بۆ مەبەستی جەختکردن تەئکیدکردن بەکاردێت، وەکو:

منیش ڕۆیشتم.

ئەوانیش نانیان خوارد.

هەروەها ئامرازی (یان....یان) ئەم دوو ئامرازە لەڕستەی لێکدراودا بەکاردێ، کە ئەمەش دەچێتە حاڵەتی ڕستەی لێکدراوی هەڵبژاردە، بەهۆیەوە گوێگر سەر پشك دەکات لەهەڵبژاردنی یەکێك لەم دوو حاڵەتە، وەکو:

یان بڕۆ یان دانیشە.

یان نان بخۆ یان بڕۆ.

هەروەها ئامرازی (نە...نە) کە ئەمیش بۆ حاڵەتی نەرێ کردن بەکاردێ وە هەمیشە لەڕستەی لێکدراوی نەرێ پەیدا دەبێ کە نەرێنی هەردوو ڕستەکەی نێو ڕستە لێکدراوەکە دەخاتەڕوو، وەکو:

نەدادەنیشێ نە دەڕوات.[1]

1 – عەبدوڵڵا حوسێن رەسول (د)، پوختەیەکی وردی ڕستەسازی کوردی، چاپی دووەم، کتێب فرۆشی سۆران، چاپخانەی منارە، هەولێر، ٢٠٠٦، ل ٣٤.

سەرچاوەکان

١- ئەوڕەحمانی حاجی مارف (د)، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم (مۆرفۆلۆژی)، بەشی یەکەم (ناو)، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق، بەغدا، ١٩٧٩.

٢- ئەوڕەحمانی حاجی مارف (د)، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم (وشە سازی)، بەشی دووەم (جێناو)، دەزگای ڕۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی، بەغدا، ١٩٨٧.

٣- ئەوڕەحمانی حاجی مارف (د)، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم (وشەسازی) بەشی سێیەم (ئاوەڵناو)، کۆڕی زانیاری عێراق/ دەستەی کورد، بەغدا، ١٩٩٢.

٤- ئەوڕەحمانی حاجی مارف (د)، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم (وشەسازی)، بەشی چوارەم (ژمارە و ئاوەڵکردار)، دەزگای ڕۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی، بەغدا، ١٩٩٨.

٥- ئەوڕەحمانی حاجی مارف (د)، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم (وشەسازی)، بەشی پێنجەم (کردار)، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٠.

٦- ئەوڕەحمانی حاجی مارف (د)، وتاری کار بەپێی ڕۆنان و چەند سەرنجێك، گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ، ژمارە (١٣٩)، ١٩٩٧.

٧- ئەوڕەحمانی حاجی مارف (د)، فەرهەنگی زاراوەی زمنناسی، سلێمانی، ٢٠٠٤.

٨- ئیدریس عەبدوڵلا، بزوێنی (ە) لە ئاستەکانی دەنگسازی و وشەسازی و ڕستەسازی،گۆڤاری ڕامان،١٩٩٩.

٩- ئەحمەد هیرانی، سێ کێشەی ڕێزمانی لە زمانی کوردیدا و چارەیان ئەبێ چی بێ؟!، گ (کاروان)، ژ (١١٢-١١٣)،١٩٩٧.

١٠-تۆفیق وەهبی،دەستووری زمانی کوردی،جیزمی یەکەم،بەغدا،١٩٢٩.

١١-سعید صدقی کابان، مختصر صرف ونحوی کوردی،جزو ١، چاپخانەی نجاح، بەغدا ١٩٢٨.

١٢- شێرکۆ بابان، چەند نهێنیـەك لـە ڕێزمـانی ئـامرازی پەیوەنـدی (ە)دا، گ.کـاروان، ژ(١٥٢).

١٣- عبدالله شالی، ڕابەری قوتابیان بۆ چاوگ و بۆ فرمان، چاپی یەکـەم، چـاپخانەی(دار الجاحظ)، ١٩٧٦، بەغدا، ل٤.

١٤- عەبدوڵڵا حوسێن رەسول، نا کردن لەکوردیدا نامەی ماجستێر، زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٩١،.

١٥- عەبدوڵڵا حوسێن رەسول (د)، پوختەیەکی وردی ڕستەسازی کوردی، چاپی دووەم، کتێبفرۆشی سۆران، چاپخانەی منارە، هەولێر، ٢٠٠٦ .

١٦- عەبدوڵڵا حوسێن ڕەسوڵ، ئەرکەکانی مۆرفیمی(ە) لە زمانی کوردیدا، گ. سابات، ژ(١)، ٢٠٠٥.

١٧- عەفان حەمە شەریف، ئەرکی بزوێنی (ە) لـە ئاسـتی سینتاکسدا،گۆڤاری کـاروان، ٢٠٠٠ .

١٨- عومەر مـەحموود کـەریم، کـاری تێپـەڕ و تێنەپـەڕ لـە زمـانی کوردیـدا، نامـەی ماجستێر، بەشی کوردی کۆلیژی پەروەردە (ئیبن روشد)ی زانکۆی بەغدا، ٢٠٠٤.

١٩- لیژنەیەك لەوەزارەتی پەروەردە، زمان و ئەدەبی کـوردی، پـۆلی دووەمـی ناوەنـدی، چاپخانەی ئارام، بەغدا، ٢٠٠٧، ل ٤٥.

٢٠- لیژنەیەك لەوەزارەتی پەروەردە، زمان و ئەدەبی کـوردی، پـۆلی سـێیەمی ناوەنـدی، چاپخانەی ئارام، بەغدا، ٢٠٠٧.

٢١- لیژنەی زمان و زانستەکان، ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی، کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٦.

٢٢- محەمەد عومەر عەول، دابەشبوونی کرداری لێکدراو لەڕووی دارِشتن و ئەرکەوە (لەکرمانجی خواروو)دا، نامەی ماجستێر، زانکۆی سلێمانی، ٢٠٠١ .

٢٣-محەمەد مەعروف فەتاح، (د)، کارو پۆلێن کردنەکانی بەپێی ڕۆنان، گۆڤاری رۆشنبیری نویٚ، ژمارە (١٢١)، ١٩٨٩.

٢٤-مصطفى محمد زەنگنە، کار و ئەرکی لە سینتاکسدا، نامەی ماجستێر، زانکۆی سەلاحەددین،١٩٨٩.

٢٥- نوری عەلی ئەمین، دەوری بزوێنی(ە) لە زمانی کوردیدا، گ(ڕۆشنبیری نویٚ)، ژ(١١١).

٢٦- د.نەسرین فەخری، پاشگری (اندن) لە زمـانی کوردیـدا، گۆڤـاری کـۆڕی زانیـاری کورد، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، بەغدا،١٩٧٤.

٢٧- نووری عەلی ئەمین، ڕێزمانی کوردی، چاپخانەی کامەران، سلێمانی، ١٩٦٠.

٢٨- نووری عەلی ئەمین، قەواعیدی زمانی کوردی، لە (صرف و نەحو)دا، بەرگی یەکەم، ١٩٥٦، چاپخانەی مەعارف، بەغدا.

٢٩- نەریمان عەبـدوڵڵا خۆشـناو، بکـەر نادیـار، سـەنتەری ڕونـاکبیری هـەتاو، هـەولێر، چاپخانەی شەهاب، ٢٠٠٧.

٣٠- نەریمان عەبدوڵڵا خۆشناو، کاری تیپەڕ لێکۆڵینەوەیەکی بەرانبەرییە لە نێوان زمـانی کوردی و زمانی عەرەبیدا، گ . کاروان، ژ. (١٩٨)، ٢٠٠٥.

٣١- پرۆفیسۆر وریا عومەر ئەمین، ئاسۆیەکی تری زمانەوانی، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٤.

٣٢- وریا عومەر ئەمین (د)، ڕەخنەی نا ڕەخنە، گۆڤاری ڕۆشنبیری نویٚ، ژمارە (١٤٠)، ١٩٩٧.